

EWA WROCZYŃSKA

Wielka synagoga jako główny ośrodek życia religijnego tykocińskiej gminy żydowskiej w XVII i XVIII w.

Słowo kluczowe: synagoga, Tykocin, ludność wyznania mojżeszowego, żydowskie gminy wyznaniowe

Key words: synagogue, Tykocin, the Jewish population, Jewish religious communities

Wielka Synagoga w Tykocinie była w przeszłości miejscem, gdzie ogniskowało się życie religijne, społeczne i gospodarcze tykocińskiej gminy żydowskiej. Dzisiaj jest szacowną i niezwykłą jego pamiątką, cudem ocalałą z Zagłady, jaka pochłonęła żydowską społeczność w dniach 25 i 26 sierpnia 1941 r., gdy niemieckie władze okupacyjne dokonały masowego mordu Żydów z Tykocina, grzebiąc ich w zbiorowych mogiłach w lesie pod wsią Łopuchowo.

Gmina żydowska w Tykocinie powstała w 1522 r., gdy miasto było dziedziczną własnością rodu Gasztołdów. Założycielką jej była gmina w Grodnie, która wysłała osadników na podstawie przywileju kanclerza wielkiego litewskiego Olbrachta Gasztołda z 10 marca tego roku. Utworzono wówczas samodzielną jednostkę z własnymi instytucjami: synagogą, cmentarzem oraz własną jurysdykcją, której przedstawicielem był rabin. Nowo powstała gmina podlegała gminie macierzystej i należy przypuszczać, że obowiązywały w niej ustawy wydawane przez kierownictwo kahału grodzieńskiego. Tykocin i dobra tykocińskie w ciągu XVI i XVII w. zmieniały kilkakrotnie przynależność państwową i administracyjną. Do 1542 r. w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego były własnością dziedziczną rodu Gasztołdów, następnie przeszły w posiadanie króla Zygmunta Starego, który przekazał je synowi Zygmuntowi Augustowi. W 1569 r. wraz z całym województwem podlaskim wszedł Tykocin w skład ziem Korony, a w 1661 r. stał się dziedziczną posiadłością Stefana Czarnieckiego i jego spadkobierców, Braniczich herbu Gryf. W tych zmieniających się warunkach politycznych, administracyjnych i własnościowych funkcjonowała w Tykocinie gmina żydowska i rozwijało się osadnictwo żydowskie w samym mieście i innych ośrodkach – miejskich

oraz wiejskich – na obszarze dóbr tykocińskich i Podlasia. W pierwszym półwieczu swego istnienia tykocińska gmina żydowska znajdowała się pod zwierzchnictwem macierzystej gminy grodzieńskiej i była zaliczana do gmin litewskich. Wśród badaczy zdania co do daty wejścia gminy tykocińskiej w skład gmin koronnych i do struktury Sejmu Czterech Ziem są podzielone. Mordechaj Nadav, wydawca pinkasu gminy tykocińskiej, uważa, że nastąpiło to pomiędzy rokiem 1582 a 1595, natomiast Anatol Leszczyński przyjmuje, że Tykocin pozostawał w składzie gmin litewskich i w strukturze Sejmu Żydów Litwy do 1628 r. W 1678 r. gmina tykocińska uzyskała status stałego uczestnika w obradach Sejmu Czterech Ziem (Waad Arba Aracot). Tykocin miał status gminy okręgowej, czyli stolicy okręgu (hebr. *galil Tiktin*)¹.

Kierownictwo gminy żydowskiej składało się z wielu kategorii urzędników wybieranych, a właściwie nominowanych w dwustopniowych wyborach. Wybrani urzędnicy tworzyli kahał, czyli władze gminy. W skład kahału wchodził seniorzy, ławnicy i ikurzy². Kolejną grupę tworzyły komisje specjalizujące się w różnych dziedzinach działalności gminy, jak dobroczynność, sporządzenie i nadzór nad rachunkami, kontrola handlu, miar i wag itp. Częścią władz byli także sędziowie, czyli dajani, cenzorowie, czyli szamajowie oraz święte zgromadzenie. Kahał jako ciało kolegialne był najwyższą władzą, skupiającą w swoim ręku całokształt spraw związanych z życiem i funkcjonowaniem gminy.

Tykocińska gmina żydowska stanowiła silny ośrodek władzy kahalnej rozciągającej się na wszystkie skupiska żydowskie na Podlasiu. Zawdzięczała to w dużej mierze statusowi gminy okręgowej w strukturze Sejmu Czterech Ziem. Przedstawiciele Tykocina brali udział w obradach sejmiku oraz wpływali na jego decyzje. Władze kahalne tutejszej gminy decydowały o finansach gmin w okręgu, wysokości i rozdziale podatków państwowych (pogłównie), miały wpływ na podatki wewnętrzne, a przede wszystkim decydowały o charakterze osadnictwa żydowskiego w miastach i wsiach Podlasia, przez udzielanie prawa obywatelstwa, czyli chazaki. Równie ważna była pozycja kahału tykocińskiego jako ośrodka życia religijnego. W warunkach, gdy w życiu wewnętrznym gminy żydowskie rządziły się prawem talmudycznym, wywodzącym się ze starożytnej Judei, funkcjonowanie całych społeczności i poszczególnych jednostek oparte było na jego zasadach. Stąd też takie instytucje jak synagogi, domy modlitwy (bejt midrasze), łaźnie rytualne czy cmentarze miały wielkie znaczenie. Władze kahału Tykocina miały wpływ na obsadzanie stanowiska rabina także w podległych gminach, wprowadzały przepisy odnoszące się do kultu synagogałnego i innych przejawów życia religijnego.

W sercu żydowskiej gminy w Tykocinie najważniejsze miejsce należało do „szkoły”, czyli synagogi w dzisiejszym rozumieniu tego słowa. O jej znaczeniu i roli, jaką spełniała w życiu tykocińskiej społeczności żydowskiej, dowiadujemy się z zapisów wyjątkowego źródła, jakim jest pinkas, czyli księga kahału tykocińskiego (Pinkas kahal Tiktin)³ z lat 1621–1806, przechowywana do II wojny światowej w archiwum tamtejszej synagogi⁴. Z kart tego źródła wyłania się obraz synagogi jako ośrodka religijnego oraz ośrodka władzy żydowskiej gminy w stosunku do całej społeczności Żydów Tykocina i całego okręgu. Celem niniejszego artykułu jest opi-

sanie funkcjonowania synagogi w aspekcie życia religijnego tykocińskiej gminy żydowskiej w okresie jej największego znaczenia, czyli w XVII i XVIII w. do 1795 r.

Abraham Szmuel Herszberg, autor fundamentalnego dzieła o dziejach białostockiej gminy żydowskiej, tak opisał znaczenie i rolę synagogi w życiu każdej żydowskiej społeczności:

„Celem tej instytucji było stworzenie miejsca zjednoczenia i zebrania razem wszystkich rozproszonych i pogubionych Żydów we wszystkich krajach Diaspory. Synagoga (szkoła, *bejt kneset*) stała się miejscem żydowskiego zjednoczenia, które na obczyźnie utrzymywało ich w jedności, aby pozostali jednym narodem. W synagodze schodzono się, aby odprawiać modły we wspólnocie i studiować Torę. Wszędzie tam, gdzie osiedlali się Żydzi, w jakimkolwiek kraju i miejscu swojej wędrówki w Diasporze, pierwszą ich czynnością było uzyskanie u lokalnej władzy skrawka miejsca na wystawienie domu wspólnych zgromadzeń, czyli synagogi oraz zabezpieczenie koniecznych praw do jej funkcjonowania. *Bejt kneset*, czyli synagoga, stanowił twierdzę ich religii, osobliwego ducha, całości i narodowości”⁵.

Struktura każdej synagogi jest odbiciem świątyni jerozolimskiej, którą zburzyli Rzymianie. W interpretacji mędrców Talmudu Babilońskiego słowa proroka Ezechiela: „choć wygnałem ich między narody i rozproszyłem po różnych krajach, to jednak tylko na krótko jestem dla nich świątynią w miejscach, dokąd przybyli”⁶, oznaczają właśnie synagogi, a zatem wszystko, co znajdujemy w świątyni jerozolimskiej, ma swoje wyobrażenie w synagogach⁷. I tak dziedziniec świątyni odzwierciedla główna sala synagogi, gdzie zbierają się Żydzi. Odbiciem ołtarza ofiarnego ze świątyni jest w synagodze bima, na której odczytuje się zwoje Tory, a także w uroczyste święta okrąża się ją w procesjach (*hakafot*) niczym ołtarz w świątyni. Arkę Przymierza odzwierciedla *aron ha-kodesz*, czyli święta szafa ustawiona na podwyższeniu, które jest odpowiednikiem przybytku świątynnego. Jak niegdyś w świątyni jerozolimskiej w miejscu Świętym Świętych spoczywała Arka Przymierza, tak w *aron ha-kodesz* spoczywa Tora, dana Mojżeszowi na Synaju. Jest ona dla Żydów największą świętością. Torę odczytuje się w synagodze w szabaty i święta oraz ustalone dni powszednie wobec zgromadzenia, z towarzyszeniem uroczystych błogosławieństw. Zasłonę miejsca Świętego Świętych przypomina *parochet* – haftowana ozdobna zasłona zawieszana na drzwiach *aronu ha-kodesz*, oddzielająca go od zebranego ludu. Dziedziniec kobiet w świątyni jerozolimskiej nadsładowuje dziedziniec kobiet (po polsku babiniec) w synagodze.

Najwcześniejsza wzmianka o synagodze w Tykocinie pochodzi z 1522 r. Na mocy przywileju Olbrachta Gasztołda przybywający z Grodna żydowscy osadnicy otrzymali miejsce na wyspie, czyli ostrowie, na zasypanym już stawie, pośród bagien rozlewisk wpadającej do Narwi rzeczki Motławy. W 1572 r. synagoga, czyli „szkoła żydowska” zajmowała powierzchnię 5 prętów ówczesnej miary⁸. Nie mamy żadnych informacji o jej kształcie architektonicznym ani o materiale użytym do budowy. Prawdopodobnie była drewniana, jak większość zabudowy ów-

czesnego Tykocina, opisanego w relacji podróży Aleksandra Gwagnina jako „miasto drzewiane”⁹. Wnętrze tej najstarszej synagogi posiadało zapewne wyposażenie charakterystyczne dla innych synagog: *aron ha-kodesz* na wschodniej ścianie w postaci szafy bądź wnęki w ścianie, pulpit *chazana*, czyli kantora, po prawej stronie aronu oraz bimę, czyli podwyższone miejsce do odczytywania Tory ze stołem do rozwijania świętych zwojów. Można przypuszczać, że w sali modlitewnej znajdowały się także ławki z miejscami należącymi do poszczególnych członków gminy. W architekturze i wystroju wnętrza synagogi tykocińscy Żydzi mogli wzorować się na macierzystej gminie grodzieńskiej oraz głównych litewskich gminach Łucka i Pińska. W 1642 r. w tym samym prawdopodobnie miejscu wzniesiono, zachowaną do dziś, wielką murowaną synagogę¹⁰. Jej budowa przypada na okres dominacji tykocińskiej gminy wśród skupisk żydowskich na Podlasiu, Mazowszu i Litwie. Jako stolica okręgu tykociński kahał musiał mieć odpowiednią oprawę w postaci monumentalnej murowanej synagogi, która mogłaby być nie tylko miejscem odbywania lokalnych żydowskich sejmików, ale przede wszystkim znakiem władzy nad podległymi sobie żydowskimi osiedlami. Nowa tykocińska synagoga, zbudowana na planie kwadratu, z cegły na zaprawie wapiennej, niepodpiwniczona, pod względem architektonicznym należała do końcowej fazy ewolucji nowego stylu, jaki wykształcił się w latach trzydziestych i czterdziestych XVII w. na wschodnich ziemiach koronnych i ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego¹¹. Nie zachowały się jednak żadne opisy budynku z pierwszego okresu istnienia i musimy polegać na ustaleniach historyków architektury i konserwatorów. Na podstawie ich badań można przyjąć, że aż do pożaru w 1736 r. okazała kubiczną bryłę synagogi z okrągłą wieżą w północno-zachodnim narożniku pokrywało tzw. dziewięciopolewe sklepienie, ponad którym znajdował się typowy dla renesansu, pogrążony dach osłonięty attyką. Centralne miejsce we wnętrzu zajmowała murowana bima, dwukondygnacyjna, wsparta na czterech słupach, przykryta sklepieniem klasztornym. Powierzchnię słupów pokrywały tynki imitujące ciosy kamienne. Wnętrze bimy otrzymało bogatą późnorenesansową dekorację stiukową w tzw. typie kalisko-lubelskim. Takie samo stiukowe zdobienie widniało na krawędziach sklepień sali wielkiej. Pola sklepień sali głównej i bimy pokrywały polichromie wyobrażające firmament niebieski ze złotymi gwiazdami. *Aron ha-kodesz* na wschodniej ścianie o manierystycznej dekoracji rzeźbiarskiej był bogato złożony. Na ścianach synagogi zaczęto umieszczać polichromie z tekstami modlitw¹². Te ozdobne tablice służyły nie tylko dekoracji wnętrza, ale też spełniały praktyczną rolę, ułatwiając wiernym wspólne odmawianie modlitw podczas uroczystych nabożeństw w warunkach, gdy słabe oświetlenie uniemożliwiała korzystanie z modlitewników. Nie wiadomo, czy istniejące dziś niskie przybudówki obiegające od północy, zachodu i południa główny korpus synagogi zbudowano jednocześnie razem z nim. Z zapisów w pinkasie kahalnym można wnioskować, że kształtowały się one stopniowo. W ciągu następnych dziesięcioleci do głównego korpusu synagogalnej budowli dostawiano przybudówki, w których mieściły się sklepiki i bejt midrasze, czyli domy nauki. Przylegające do synagogi sklepiki stopniowo likwidowano na rzecz powiększania jej powierzchni. Być może z czasem z tych dobudówek wykształciły się istniejące do dziś parterowe pawilony, nakryte pulpitowymi dachami, otaczają-

ce z trzech stron główny korpus. W 1736 r. w pożarze zawały się sklepienia synagogi i doszczętnie spłonęła rytualna łaźnia. Władze kahału natychmiast przystąpiły do odrestaurowania synagogi i budowy nowej łaźni. Nałożono wysokie podatki na wszystkich obywateli żydowskiej gminy, nie wyłączając nawet najbiedniejszych i tych, którzy sami ucierpieli w pożarze. Co roku wybierano specjalne komisje, aby czuwały nad prawidłowym przeprowadzeniem prac budowlanych¹³. W rezultacie wielka synagoga otrzymała kształt architektoniczny zachowany do dziś.

Wyposażenie synagogi składało się z umeblowania oraz tzw. *klej kodesz*, czyli sprzętów służących odprawianym tu praktykom modlitewnym. Wnętrze głównej sali modlitewnej *ezrat anaszim* oraz babińca wypełniały ławki i pulpity. Wszystkie miejsca w synagodze miały swoich prawowitych właścicieli i mogły być dziedziczone oraz sprzedawane czy ofiarowane w darze tak jak inne nieruchomości¹⁴. O rozmieszczeniu ławek pod koniec XVII i w XVIII w. dowiadujemy się, analizując zapiski w pinkasie, dotyczące kupowania, sprzedawania i dziedziczenia synagogałnych miejsc. Na ich podstawie możemy odtworzyć usytuowanie miejsc w sali męskiej w stosunku do głównego wejścia ścian synagogi, aronu ha-kodesz, bimy oraz wielkich chanukowych świeczników ustawionych na postumentach po obu stronach aronu ha-kodesz. Ławki znajdowały się przy ścianie wschodniej, zwrócone przodem ku zachodowi, tak aby siedzący mogli widzieć i uczestniczyć w tym, co działo się przy aronie i na bimie. Miejsca te należały do dostojników kahalnych¹⁵. Ławki znajdowały się też przy wielkich menorach chanukowych, tuż obok aronu ha-kodesz. W 1686 r. opisano „miejsce w synagodze w środkowej najwyższej ławce po stronie północnej zwrócone przodem na wschód, które należało z dawien dawna” do dostojnika kahalnego Josefa bar Szmuel Kaca¹⁶. Najmniej zaszczytne znajdowały się w zachodniej części sali oraz niedaleko wejścia od strony północnej. „Miejsce w sali męskiej w krańcowej ławce po stronie zachodniej przodem ku wschodowi” należało do wdowy, która pochowała już dwóch mężów i sprzedała to miejsce Duwerowi synowi Mordechaja. Miejsce to „z dawien dawna było własnością jej pierwszego męża nieboszczyka szanownego Mosze syna Gerszona”¹⁷. Zarówno pierwszy mąż, jak i drugi, którym był Cwi syn Icchaka z Ciechanowca, oraz kupujący nie należeli do kahalnej elity i nie posiadali żadnych zaszczytnych tytułów wskazujących na wyższy status majątkowy i społeczny w gminie.

Tykocińscy Żydzi, zgodnie z tradycją, zbierali się w synagodze na wspólne nabożeństwa polegające na publicznych modlitwach, czytaniu Tory i słuchaniu nauk. Na modlitwę dorośli mężczyźni gromadzili się trzy razy dziennie: o świecie (modlitwa *szachrit*), po południu (modlitwa *mincha*) oraz przed wieczorem na modlitwę wieczorną (*maariw*). Oprócz tego szczególnie uroczyste były modlitwy odprawiane w szabat i wielkie święta oraz posty. Pory modlitwy, porządek nabożeństw i zasady zachowania się w świętym miejscu regulowało prawo talmudyczne, a ściślej zasady prawne judaizmu, czyli *halacha*. Na podstawie halachy i interpretacji poszczególnych rabinów określano formy i czas sprawowania synagogałnych obrzędów. W tykocińskiej gminie żydowskiej porządki w synagodze ustalały władze kahalne specjalnymi rozporządzeniami (*takanot*). Najważniejsza część tych zarządzeń dotyczyła przydzielania honorów, czyli zwywania uczestni-

ków nabożeństwa do pełnienia jakiejś określonej zaszczytnej czynności religijnej. Największym zaszczytem była w synagodze *alija*, czyli zaproszenie do publicznego odczytania Tory.

Tora przeznaczona do publicznego czytania w synagodze ma postać rękopisu sporządzonego na pergaminowych arkuszach wykonanych ze skóry czyścigo rytualnie bydła, zszytych ze sobą nićmi sporządzonymi ze ścięgien nóg te goż zwierzęcia. Cały zwój jest nawinięty na drewniane ozdobne wałki. Zwój Tory w synagodze, ubrany w specjalny płaszcz (*meil*) i upięk szony ozdobami, przechowuje się w *aron ha-kodesz*. Publiczne czytanie Tory, które odbywa się na bimie, jest poprzedzone ceremonią wyjęcia zwoju z aronu (*hocaat Tora*). Po zakończeniu czytania następuje uroczyste podniesienie rozwiniętego tekstu (*hagbaha*) i zwinięcie (*glila*) oraz włożenie z powrotem do aronu *ha-kodesz*. Do każdej z tych czynności wzywa się kogoś ze zgromadzenia modlących się – jest to wielki zaszczyt. Každy wezwany do Tory czyta część parasy¹⁸ przeznaczonej do odczytania w tym dniu. Torę odczytuje się w každy szabat, w Jom Kipur, dni świąteczne (*jamim to-wim*), w dni powszednie czasu świątecznego (*chol ha-moed*), na początku każdego miesiąca (*rosz chodesz*), w posty, Chanukę i Purim oraz w poniedziałki i czwartki każdego tygodnia. Liczba czytań, a co za tym idzie, wezwań do aliji także została określona w prawie talmudycznym. W každy szabat po modlitwie porannej *szachrit* czyta się całą paraszę tygodniową. Czytanie jest przydzielane siedmiu modlącym się oraz jednemu dodatkowemu, które zwie się *maftir*, czyli „kończący”. Talmud dopuszcza jednak zwiększenia liczby aliji w czasie porannego szabatowego nabożeństwa. W tykocińskiej synagodze władze kahalne ok. 1703 r. zezwoliły na wezwanie do aliji jedynie dziesięciu osób. Natomiast w porze modlitwy popołudniowej *mincha* odczytuje się w každy szabat początek parasy z następnego tygodnia. To czytanie przydziela się tylko trzem osobom. Tak było też i w Tykocinie¹⁹. W dni świąteczne, po modlitwie porannej, poza szabatem, czytanie Tory przyznaje się, według prawa i zwyczaju, pięciu uczestnikom nabożeństwa. W pozostałe dni, w których odczytuje się publicznie paraszę z Tory, przydziela się aliję trzem osobom. Jedynie na początku miesiąca (*rosz chodesz*) wzywa się czterech do czytania. Te zasady respektowane także w synagodze w Tykocinie i na kartach pinkasu nie ma informacji o stosowaniu w tych przypadkach jakichś szczególnych wyjątków.

Pierwsza alija należy się kohenowi, druga – lewicie, a trzecia alija – Izraelowi. W gminach aszkenazyjskich szczególnie ważna i zaszczytna była trzecia i szósta alija do Tory, natomiast w gminach sefardyjskich – siódma. Oprócz tego zawsze znajdują się ludzie, którzy na mocy, uświęconego tradycją zwyczaju posiadają przywilej pierwszeństwa w wezwaniu do trzeciej aliji. Należą do nich: ten, kto obchodził w danym tygodniu dzień pamięci po zmarłych rodzicach lub członkach rodziny, także chłopiec, który miał bar micwę, narzeczony w szabat poprzedzający i następujący po ślubie, ten, komu w danym tygodniu urodził się syn lub córka, oraz wielu innych.

W synagodze tykocińskiej o tym, kto miał otrzymać honor aliji do Tory w trzecim czytaniu, po kohenie i lewicie, oraz w dalszej kolejności, každyrazowo decydowały najwyższe władze kahału: parnas miesięczny i seniorzy. Za każdym razem postanowienia o przydziale aliji do Tory zapadały kolegialnie, w ści-

słym gronie złożonym z parnasa miesięcznego i dwóch lub trzech seniorów. Nad prawidłowym przebiegiem publicznego czytania Tory czuwali gabaje dobroczynności, których co roku wybierano w liczbie od trzech do sześciu²⁰. Gabaje dobroczynności pobierali opłaty wnoszone przez obdarowanych zaszczytem aliji do Tory, a także innymi zaszczytami związanymi z publicznym odmawianiem błogosławieństw, wyjmowania i chowania rodałów²¹ w szafie ołtarzowej oraz udziału w procesjach z rodalami. W ciągu całego roku należało wnieść opłatę w wysokości trzech złotych polskich. Jeżeli tego nie uczyniono, nie miało się prawa do synagogalnych zaszczytów.

W 1700 r. w pinkasie zapisano postanowienie, że „w sprawie przyznania zaszczytów w synagodze w szabat jakimukolwiek gościowi musi wyrazić zgodę senior kahału razem z parnasem miesięcznym; sam parnas miesięczny nie ma prawa dać nikomu żadnego zaszczytu w szabat”²². Przestrzegano pierwszeństwa kohenów i lewitów w udzielaniu honorów synagogalnych. Oprócz pierwszego i drugiego czytania przyznawano im także ostatnie oraz końcowe (*maftir*). Nie ma w pinkasie osobnych postanowień, zmieniających ten przywilej, natomiast regulowano porządek aliji w dalszych czytaniach, w przypadkach, gdy było w synagodze kilku kohenów lub lewitów, którzy ze względu na zawarty ślub mieli prawo do aliji w szabat. Około 1703 r. kahał wydał zarządzenie mówiące o tym, że jeżeli dwaj koheni albo lewici będą mieli ślub w tym samym dniu, wówczas jeden kohen otrzyma pierwszą aliję, a drugi – ostatnią i o kolejności rozstrzygną rzucone przez nich losy. Jeżeli zaś będzie trzech kohenów, wówczas trzeci otrzyma honor zwinięcia rodałów, również na podstawie losowania, a także czytanie końcowe, jeśli wyrazi taką wolę²³. Pozostali uprawnieni do otrzymania aliji i innych honorów związanych z publicznym wyjęciem i czytaniem Tory też rzucali między sobą losy. Ta praktyka została zapewne ustalona ze względu na obecność wielu uprawnionych w dany szabat czy innego dnia, gdy czyta się Torę. I tak w 1703 r. władze kahalne wydały zarządzenie o rzucaniu losów w przypadku obecności wielu osób obchodzących w jednym dniu rocznicę śmierci rodziców bądź krewnych, a także tych, którym urodziło się dziecko²⁴. W zarządzeniu z 1703 r. napisano, że „dwaj narzeczeni w szabat rzucają między siebie losy, jeden otrzyma zaszczyt zwinięcia i ubrania Tory, a drugi – otwarcia aronu ha-kodesz”²⁵.

W tykocińskiej synagodze po kohenach i lewitach przyznawano pierwszeństwo w otrzymaniu synagogalnych zaszczytów rabinowi, seniorom kahału, gabajom, chazanowi i uczonym talmudystom. Szczególnymi względami cieszyli się rabini gminy. W 1690 r. kierownictwo kahału przyznało rabinowi przywilej aliji do Tory nawet drugiego dnia święta Sukot²⁶. W zarządzeniach z lat 1690-1694 postanowiono, że „rabin może mieć aliję do Tory nawet w drugi dzień święta, tak samo jak w pierwszy, tak długo, jak będzie przebywał w naszej gminie”²⁷. Około 1703 r. wydano zarządzenie, że godność wyjmowania Tory z aronu ha-kodesz w święto Szemini Aceret (Zgromadzenie Dnia Ósmego) należy się w pierwszej kolejności rabinowi – przewodniczącemu sądu, chazanowi i studiującemu Torę. Pozwolono gabajom uhonorować, kogo zechcą, zastrzegając, że mają to być wyłącznie osoby zajmujące się studiowaniem świętych ksiąg²⁸. W późniejszym okresie prawo do trzeciej i szóstej aliji zastrzeżono tylko dla rabina i członków ścisłego kierownic-

twa kahału. I tak w 1742 r. postanowiono, że „nie wolno udzielać trzeciego honoru (aliji do Tory) w dniu Świętego Szabatu nikomu, jak tylko przewodniczącemu sądu religijnego (rabinowi), za wiedzą seniorów albo seniorowi kahału. Szóste czytanie należy przydzielić tylko któremuś przywódcy z grona seniorów kahału”²⁹.

Do honorów i zaszczytów synagogałnych odnoszących się do oddawania czci Torze należało także odmawianie błogosławieństwa *mi sze-berach* („Ten, który pobłogosławił [Naszych Ojców]”), które jest modlitwą za całą kongregację Izraela, a także w intencji wezwanego do czytania Tory lub chorego czy też kobiety, która urodziła dziecko. Błogosławieństwo to wygłasza się w szabat po zakończeniu czytania Tory. Uhonorowany tym zaszczytem nie odmawia sam błogosławieństwa, ale w jego intencji czyni to chazan, prowadzący nabożeństwo. W tykocińskiej synagodze odmawiał je gabaj odpowiedzialny za rozdzielnie zaszczytów bądź szames. Zwracano przy tym uwagę na zaprezentowanie wyróżnionej osoby i przedstawienie całemu zgromadzeniu jej zasług i godności. W 1703 r. nakazano, aby ten, kto nabył honor błogosławieństwa *mi sze-berach*, osobiście stał na bimie obok gabaja, a szames ogłosił, za kogo będzie odmówione to błogosławieństwo, aby było jawne i wiadome, kto za kogo się modli³⁰. W zarządzeniach z lat 1700–1710 kierownictwo kahału zezwoliło na przydzielanie tego zaszczytu jedynie dwóm osobom³¹. Z publicznym czytaniem Tory w synagodze łączy się uroczysty obrzęd otwarcia aronu ha-kodesz (*ptichat aron ha-kodesz*), wyjęcie rodałów (*hocaat Siferej Tora*), podniesienie rodałów na bimie (*hagbaha*) oraz zwinięcie i ubranie ich z powrotem. Wszystkie te akty były rozdzielane pomiędzy uczestników nabożeństwa, według określonych zasad i na podstawie decyzji parnasa miesięcznego oraz seniorów kahału. Szczególnie uroczysty charakter miało oddawanie czci Torze w okresie święta Sukot i następujących po nim Szemini Aceret oraz Simchat Tora („radość Tory”, dzień kończący Sukot). Około 1703 r. wydano zarządzenie, że w obrzędzie wyjęcia rodałów z aronu ha-kodesz pierwszeństwo ma rabin – przewodniczący sądu, chazan i inni studiujący Torę. Także w święto Simchat Tora, kiedy w synagodze przez całą noc odbywano procesje ze zwojami Tory, gabaje mieli obowiązek powierzyć uroczyste wyjęcie zwojów najpierw rabinowi, a potem przywódcom kahału, gabajom i starszym³².

Jednocześnie kierownictwo kahału ograniczało kategorie osób mających prawo do otrzymania aliji i innych honorów. Przede wszystkim ograniczenie to dotyczyło osób niebędących członkami gminy, czyli gości. Mogli oni otrzymywać honory synagogałne za zgodą parnasa miesięcznego i seniorów kahału, ale nie mieli prawa ani do trzeciej, ani do szóstej aliji, które były najważniejsze, oraz do czytania kończącego i ksiąg prorockich. I tak w 1714 r. zapisano w pinkasie, że parnas miesięczny ma prawo zezwolić na uhonorowanie gościa przez kahał za wiedzą seniorów. Natomiast parnas miesięczny nie ma prawa uhonorować żadnego gościa wezwaniem go do czytania Tory jako trzeciego albo szóstego czy ostatniego, albo jako maftira, chyba że jest on sławny i dobrze znany seniorom kahału³³.

Nie mógł być też wezwany do czytania Tory człowiek bardzo młody, z wyjątkiem obrzędu bar micwy. Ponadto nie miał prawa do aliji ktoś, kto nie posiadał chazaki w tykocińskiej gminie. Natomiast mężczyzna niemieszkający na obszarze tykocińskiej gminy, który jednak ma chazakę i ożenił się, miał prawo otrzymać

alię do Tory, jednak nie mógł wymusić pierwszeństwa przed mieszkańcem ani chłopcem mającym bar micwę³⁴. Około 1710 r. zaznaczono, że w szabat nie można wezwać do czytania Tory przed szóstą alią nikogo innego, jak tylko kogoś, kto ma tytuł *chawer* albo jest kohenem lub lewitą³⁵.

Specjalne uprawnienia do otrzymania aliji do Tory mieli także fundatorzy i ofiarodawcy rodałów. I tak Aleksander Zusman syn Aharona ze świętej gminy Choroszcz ofiarował do tykocińskiej synagogi zwój Tory nawinięty na srebrne wałki z intencją zachowania w pamięci jego imienia. Zastrzegł sobie przy tym prawo do otrzymania zaszczytu wyjmowania Tory z aronu ha-kodesz każdego roku w święto Hoszana Raba lub Simchat Tora.

Na podstawie zapisów w kahalnym pinkasie można zaobserwować stopniowe ograniczanie kręgu osób uprawnionych do otrzymywania synagogałnych honorów, czyli alji do Tory, otwarcia aronu ha-kodesz itp. O ile do końca XVII w. nie odnotowujemy zarządzeń władz kahalnych dotyczących tej kwestii, poza przywilejem aliji wydanej rabinowi, o tyle już od pierwszych lat następnego stulecia pojawiają się uściślenia co do kategorii osób uprawnionych do otrzymania honoru. W latach czterdziestych, pięćdziesiątych i sześćdziesiątych przyjmowano do grona kierownictwa kahału uczonych talmudystów i rabinów, przyznając im wszelkie synagogałne honory. Podobnie udzielano prawa do honorów zatrudnianym w bejt midraszach kaznodziejom. W 1747 r. dokooptowano do składu seniorów kahału dwóch utytułowanych uczonych talmudystów, z których jeden był rabinem, i nadano im prawo do otrzymania wszystkich możliwych honorów synagogałnych, a w 1756 r. przyjęto do składu seniorów kahału rabina Arie Lejba, także przyznając mu wszystkie synagogałne honory³⁶. O nadaniu prawa do otrzymywania synagogałnych honorów poszczególnym osobom piastującym wysokie kahalne urzędy informują liczne zapisy w pinkasie z lat sześćdziesiątych i dziewięćdziesiątych XVIII w.

Szczególnie drastyczne ograniczenia liczby uhonorowanych osób dotyczyły obrzędów czytania i oddawania czci Torze. Chętnych do otrzymania synagogałnych honorów było tak wielu, że wybuchały otwarte konflikty między uczestnikami nabożeństw. Z zapisów w pinkasie można wnioskować, że spory te nasilały się od początku XVIII w. Próbą uspokojenia atmosfery było zarządzenie podjęte na gorąco w okresie trwania święta Sukot, gdy w synagodze odbywają się uroczyste procesje i Tora wystawiana jest do publicznej czci. Bezpośrednio po święcie Sukot następuje święto Szemini Aceret i Simchat Tora, w czasie których oddawanie czci Torze osiąga swoje apogeum. W 1715 r. przywódcy kahału wydali rozporządzenie ograniczające liczbę wyjmowanych rodałów z aronu ha-kodesz w czasie tych uroczystości:

W kwestii wyjmowania Zwojów Tory w dzień Hoszana Raba i w Simchat Tora, dostrzeżliśmy kilka przeszkód, skąd wzrastała zawiść pomiędzy bliźnimi z roku na rok, mnożyły się spory w Izraelu i uznaliśmy, że zmierza to ku znieważeniu Zwojów Tory, uchowaj Boże, a także zmierza do straty pewnej kwoty z pieniędzy dobroczynności, która bierze się stąd, że przywódcy gabajów dobroczynności zmuszeni są honorować godnych

i tych, którzy nie są godnymi, kilka tygodni po święcie. Dlatego przyrzekliśmy się tej sprawie i od dzisiaj należy postępować w taki oto sposób. W dniu Hoszana Raba wolno wyjąć [z aronu ha-kodesz] tylko siedem Zwojów Tory i uhonorować nimi dwóch przywódców oraz szamesów według starszeństwa, ale absolutnie nikogo spośród właścicieli domów (gospodarzy). W Simchat Tora wolno wyjąć jedynie trzy Zwoje Tory na procesję. A mianowicie w nocy dla chazana i rabina oraz pierwszego sędziego, a obecnie, kiedy nie ma w naszej gminie rabina, będą zamiast niego dwaj pierwsi sędziowie (dajani), najstarszy ma pierwszeństwo, właśnie według wieku, a nie według zapisu w rejestrze nominacji. A w dzień Simchat Tora wezmą Zwoje Tory: rabin i aktualny parnas miesięczny. Kiedy obecnie nie ma rabina, na jego miejsce będzie uprawniony wziąć Zwoje pierwszy senior kahału według rejestru nominacji. Co do pozostałych dwóch seniorów: będzie miał aliję do Tory jeden w dzień Hoszana Raba i jeden w dzień Szemini Aceret. A oprócz wyżej wymienionych seniorów jest zupełnie zakazane honorować jakiegokolwiek przywódcę i kogokolwiek na święcie, kimkolwiek by nie był. A nawet jeśli któryś z seniorów kahału będzie poza domem, jest całkowicie zakazane honorowanie jakiegokolwiek człowieka i przywódcę w miejsce seniora kahału. I nawet zastępcy seniora kahału nie wolno tym uhonorować w żadnym wypadku. A broń Boże, aby gaba-je cokolwiek zmienili z tego rozporządzenia pod groźbą utraty swoich nominacji i ciężkich kar, a po prostu nie wolno uhonorować żadnego człowieka żadnym na święcie zaszczytem pod groźbą wyżej wymienionych kar, ktokolwiek by to nie był, a tylko należy według powyższego postanowienia i tak postępować przez wszystkie pokolenia. A Zwoje Tory będą według losowania: w Hoszana Raba siedem Zwojów, a w noc Simchat Tora trzy inne Zwoje, a w dzień Simchat Tora trzy inne Zwoje. A tych trzynastie Zwojów Tory będzie zapisanych u szamesa, aby na przyszły rok było trzynastie innych Zwojów Tory i tak dalej zawsze powtarzając. Tak postanowiliśmy, my przywódcy chol-ha-moed Sukot 476 roku³⁷.

Zwraca tu uwagę bardzo duża liczba rodaków przechowywanych w tykocińskiej synagodze. Można przypuszczać, że część z nich pochodziła z kahalnych bejt midraszy i prywatnych bejt midraszy, które powstawały od początku XVIII w. W czasie uroczystych świąt wynoszono wszystkie rodady z bejt midraszy i przynoszono je do wielkiej synagogi dla publicznego oddania czci. Można sobie wyobrazić, że tłumne procesje z rodakami przechodziły ulicami miasta, a nawet okrężały wielokrotnie synagogałny gmach. W tak podniosłych momentach wielu szanowanych członków tykocińskiej gminy rościło sobie pretensje do otrzymania honoru osobistego niesienia zwoju Tory. Zarządzenie władz kahału nie uspokoiło atmosfery. Konflikty na tle synagogałnych honorów trwały nadal, szczególnie w gronie obecnych i byłych seniorów kahalnych oraz innych wysokich dostojników. W 1717 r. doszło do otwartej awantury, zapewne na tle dostępu do niesienia rodaków w procesji, wywołanej przez członka władz kahalnych Jaakowa Makowera „w synagodze podczas modlitwy w Simchat Tora, który rozwarł usta bezpraw-

nie, podnosząc głos boleści i rękę do bicia oraz przeszkodził w modlitwie i czytaniu Zwojów Tory w noc minionego święta Simchat Tora, a także wypowiadał inne oszczerstwa i zniewagi w synagodze³⁸. Sąd kahalny wymierzył mu karę w postaci odebrania tytułu chawera na dwa lata i wydalenia ze składu świętego zgromadzenia. 14 września 1719 r. w dniu święta Rosz Ha-Szana, po kilku latach wakatu fotel rabina powierzono wielkiemu uczonemu talmudyście Meirowi Halewi Hurwiczowi ze Złoczowa³⁹. Nowy rabin, zapewne będąc świadkiem kłótni w przypadające wkrótce po jego przyjeździe święto Sukot, nakłonił starszyznę kahalną do wydania nowego zarządzenia, pod którym podpisał się osobiście. Cofnięto w nim ograniczenie liczby wyjmowanych rodaków, postanawiając „wyjmować wszystkie Zwoje Tory jak z dawien dawna i w poprzednich latach”⁴⁰. Jednocześnie przyznano pierwszeństwo do noszenia rodaków w procesjach w Simchat Tora wszystkim byłym seniorom (*roszim*): „uznaliśmy, że powinni być wywyższeni jednakowoż ci wszyscy, którzy byli seniorami nawet przez jeden rok”⁴¹. Wypełnienie tego zarządzenia nie było możliwe jeszcze w przypadające wkrótce święto Simchat Tora, dlatego jako rekompensatę pozwolono seniorom „w tym roku dostąpić zaszczytu aliji do Zwojów Tory w Hoszana Raba i Szemini Aceret”⁴².

Ważnym honorem było w synagodze przewodniczenie modlitwom. Zwykle czynił to chazan, czyli *szalijach cibur*, który oprócz tego, jako wysłannik zgromadzenia, przewodniczył modlitwom, śpiewał i recytował święte teksty. „Staniem przed pulpitem chazana” honorowano także innych uczestników zgromadzenia. Warunkiem była zgoda parnasa miesięcznego. W zarządzeniu wydanym po 1703 r. zapisano, że „w szabat i święta oraz w Rosz-ha-Szana i Chanukę żaden człowiek nie może przewodniczyć modlitwie, nawet (ten, który ma) *jarcjaft*, jak tylko za jednoczesną zgodą trzech seniorów”⁴³. Osobne zarządzenia dotyczyły ubioru i zachowania się podczas nabożeństw. Poruszano sprawę odpowiedniego wyglądu modlących się. Na początku XVIII w. zastrzeżono, że ktoś, kto przychodzi do synagogi w ubraniu, w którym „chodzi na targ i na wioski nawet w dni powszednie, nie stanie przed głównym pulpitem, a także nie będzie miał honoru otwarcia aronu (*ptichat aron*)”⁴⁴. Pod koniec 1714 r. wyszło zarządzenie o zakazie rozmowy podczas modlitwy:

Należy ustanowić dobrych nadzorców w każdej ławce w synagodze, dla szczegółowego doglądania, aby ostrzegali tak małych, jak i wielkich, żeby w synagodze w czasie modlitwy i czytania Tory nie prowadzili żadnych absolutnie rozmów i pogawędek na jakikolwiek temat. I nawet w sprawach Tory i nauki nie wolno prowadzić dysputy w czasie czytania Zwojów Tory. I nawet po zakończeniu modlitwy nie wolno rozmawiać o rzeczach świeckich. A przekraczających ten zakaz należy łajać i napominać i robić im wyrzuty. A nie wolno zrobić dla nikogo wyjątku i mieć względów na nikogo, nawet gdyby był najważniejszym z najważniejszych. W miejscu znieważenia Bożego Imienia nie rozdziela się żadnych honorów. I za to ukarzą przekraczającego ten zakaz, uchowaj Boże, bardzo ciężkimi grzywnami⁴⁵.

Szczególnie ważnym obrzędem dokonywanym w synagodze na bimie było obrzezanie, czyli *brit mila*. Aktu tego dokonywała wyspecjalizowana osoba, czyli mohel, w asyście powołanego spośród wiernych sandaka, który podczas obrzezania trzymał dziecko na kolanach, siedząc na specjalnym honorowym podwójnym krześle, zwanym krzesłem proroka Eliasza albo krzesłem Przymierza. Udział w obrzędzie był wielkim zaszczytem dla rodziny, krewnych i wszystkich obecnych w synagodze. Władze kahalne czuwały nad porządkiem. Kahał usiłował też ograniczyć liczbę uhonorowanych osób w czasie obrzędu obrzezania. Oprócz sandaka i mohela w obrzędzie Przymierza mogło brać udział bardzo wiele osób, biorąc dziecko na ręce, przynosząc do synagogi, podając sandakowi, wygłaszając przepisane błogosławieństwa, odbierając dziecko z rąk sandaka itp. Panowało bowiem powszechne przekonanie, że czynny udział w obrzędzie obrzezania, czy to w charakterze sandaka, czy też w innych czynnościach, przynosi szczęście i powodzenie w życiu. Toteż zwykle oprócz najważniejszej osoby, czyli sandaka, honorowano jeszcze trzy inne: riszon, czyli pierwszy – ten, który kładł dziecko przed obrzezaniem na krześle Proroka Eliasza; drugi – ten, który po obrzezaniu odmawiał błogosławieństwo nad winem, ogłaszał imię chłopca, a następnie błogosławił go; zaś trzeci – to ten, który trzymał dziecko podczas błogosławieństwa. Zdarzało się w żydowskich społecznościach, że mnożono zaszczyconych i dziecko podczas ceremonii podawano sobie z rąk do rąk. Dodatkowy honor należał do małżeńskiej pary (zwykle bezdzietnej), która odbierała niemowlę z rąk matki (kobieta) i przynosiła do sali, w której było obrzezanie (mężczyzna). Z tego powodu za każdym razem było wielu chętnych do asystowania w akcie włączenia ośmiodniowego chłopca do Ludu Izraela. Zapewne dochodziło do wielu nieporozumień i sporów, dlatego kahał już w 1677 r. postanowił, że „sandak nie jest uprawniony uhonorować żadnego człowieka na świecie siedzeniem na krześle przymierza (*kisse ha-brit*), jak tylko swojego pierwszego, albo zasiądzie sam osobiście. A także nie jest uprawniony honorować niesieniem dziecka do krzesła przymierza, jak tylko on sam i jeszcze jeden, który będzie pierwszym lub drugim, i aby nie był znakomitszy, a to obowiązuje od rosz chodesz adar 438 r.”⁴⁶. W 1710 r. kahał zarządził, że każdy „sandak uhonoruje czterech do krzesła przymierza osobno, ale jednym siedzeniem na krześle przymierza i jednego do błogosławieństwa”⁴⁷. Jednocześnie przypomniano przyjęty zwyczaj, aby nie honorować tych samych osób w tym samym dniu: „jeżeli będą dwa obrzezania tego samego dnia, nie jest uprawniony uhonorować tych, którzy zostali uhonorowani już w pierwszym obrzezaniu honorami w obrzezaniu drugim. A ci, którzy zostali uhonorowani w pierwszym obrzezaniu, nie mają prawa być w rejestrze wezwanych do drugiego obrzezania i wobec każdego powyższego [rozporządzenia] wszyscy są równi”⁴⁸. W 1714 r. powtórzono ograniczenie uhonorowania uczestników obrzezania. Nakazano, aby sandak sam odbierał dziecko z rąk ojca od drzwi synagogi i sam zanosił je do krzesła Przymierza oraz sam na nim zasiadał, a „błogosławieństwo odmówi jeden z jego krewnych. Także wolno uhonorować krewnego siedzeniem na Krześle Przymierza”⁴⁹.

Powodem tak licznych i ostrych przepisów nakazujących ograniczenia w dostępie do synagogałnych honorów w Tykocinie, szczególnie w pierwszej ćwierci XVIII w., była zapewne bardzo duża liczba osób należących do kierownic-

twą kahału. We władzach gminy od 1691 do 1732 każdego roku zasiadało od 129 do 153 osób, chociaż w ścisłym kierownictwie zawsze było 10–11 osób⁵⁰. Od połowy lat czterdziestych XVIII w. liczba członków władz kahalnych znacznie się zmniejszyła – wynosiła mniej niż 80 osób⁵¹. Ten spadek liczebności władz kahalnych prawdopodobnie był już zapowiedzią słabnącej pozycji Tykocina wobec podległych mu osiedli żydowskich w tykocińskim okręgu⁵².

Wydawca tykocińskiego pinkasu, prof. Mordechaj Nadav, zwrócił uwagę na to, że „z pilnej lektury dokumentów pinkasu wynika, że do końca XVII w. synagoga była, jak widać, jedynym miejscem modlitwy, minjany były zabronione; natomiast w ciągu XVIII w. zostały założone bejt midrasze w budynku synagogi i także poza nim, przed końcem XVIII w. odbywały się w Tykocinie także minjany bez przeszkód”⁵³. O znaczeniu synagogi jako ośrodka życia religijnego tykocińskiej gminy świadczą zapisane na kartach pinkasu darowizny w postaci rodałów z ozdobami, tkanin na szafę ołtarzową (parochety i kaporety) oraz tabliczek na Torę. W 1719 r. dostojny senior, utytułowany członek elity kahalnej, właściciel gruntu w mieście Tykocinie Icchak syn Benjamina Zewa ofiarował synagodze zwój Tory wraz parochetem wykonanym z zielonego aksamitu, z haftowanym złotymi nićmi napisem⁵⁴. W 1739 r. Mosze syn Tanchuma ofiarował razem z ojcem zwój Tory nawinięty na srebrne wałki. W zamian za ten dar kahał nakazał gabajom, aby wzywali ofiarodawcę każdego roku w noc Simchat Tora do niesienia ofiarowanych rodałów w uroczystej procesji wokół bimy⁵⁵. Na kartach pinkasu odnajdujemy pojedyncze informacje o ofiarowanych tykocińskiej synagodze zwojach Tory i jej ozdobach. W 1742 lub w 1744 r. bractwo religijne ze Stawisk przekazało tykocińskiej synagodze zwój Tory pod warunkiem, że członkowie bractwa będą mieli prawo czytać z niego w szabaty i święta, za co będą wносить do skarbu gminy co roku jeden czerwony złoty⁵⁶. Przed 1744 r. dostojnik kahalny Dawid podarował wraz z synem Cwi Hirszem zwój Tory wraz ze srebrnym tasem i jadem. Zwój Tory nawinięty na srebrne wałki ufundował synagodze dostojnik gminy żydowskiej w Choroszczy Aleksander Zusman syn Aarona⁵⁷. Przedmiotem darów były także parochety i kaporety, czyli ozdobne tkaniny zasłaniające *aron ha-kodesz*. Do II wojny światowej przechowywano w synagodze tkaniny, parochety i lambrekiny na szafę ołtarzową ofiarowane tykocińskiej synagodze przez różnych kahalnych dostojników z żonami. Zachowało się kilka fotografii Szymona Zajczyka z lat dwudziestych XX w. przedstawiających najcenniejsze z nich: haftowane kaporety z 1744 i 1789 r. oraz parochety. Do dziś przetrwał jeden jedyny cudem uratowany kaporet, obecnie znajdujący się w zbiorach w Muzeum Izraela. Jest to dar lekarza Josefa Perły Doktora na pamiątkę jego córki zmarłej w 1697 r. 9 lutego 1758 r. dostojnik kahalny Eljahu Halewi Horowic (*vel* Hurwicz) pełniący w latach 1756–1782 funkcje pisarza, wiernika, szamaja i sztaclana ufundował srebrną zawieszkę na Torę, przechowywaną do II wojny światowej w synagogałnym skarbcu, a znaną dziś z fotografii Szymona Zajczyka⁵⁸.

Złote i srebrne przedmioty zostały zinwentaryzowane przez urzędników właściciela dóbr tykocińskich Jana Klemensa Branickiego w 1754 r. Na opisany zbiór składały się przede wszystkim ozdoby Tory. Wśród nich najważniejsze były korony (hebr. *keter Tora*, l.mn. *kitrej Tora*) – srebrne pozlacane lub bez pozłoty, wy-

sadzane drogimi kamieniami. Spośród ośmiu opisanych koron cztery stanowiły dary osób prywatnych, członków tykocińskiej gminy. Ofiarodawcami byli ludzie zamożni o wysokiej pozycji społecznej, nierzadko członkowie władz kahalnych. Koronę srebrną „bez pozłoty starej mody kamieniami czeskimi wysadzaną”⁵⁹, подарował, być może jeszcze pod koniec XVII w., Ber Wilner, członek elity kahalnej, który od 1695 do 1710 r. sprawował w kierownictwie tykocińskiego kahału najwyższe urzędy jako senior i towi⁶⁰. Do korony dołączone były także dwie rączki (*jadim*) z gałkami „z dobrego srebra”. Dodawanie tych wskazówek do czytania świętych zwojów było zapewne częstą praktyką, co wynika z dalszego opisu oraz świadectw zamieszczonych w kahalnym pinkasie. Inne korony pochodziły z darowizn bractw religijnych, w tym bractwa pogrzebowego Chewra Kadisza. Wszystkie miały napisy donacyjne, zapewne datowane, chociaż lustratorzy sporządzający wspomniany wykaz podali jedynie datę fundacji korony Berla Inkowicza ofiarowanej za duszę jego zmarłej córki: 1752 r. Wśród tych koron znajdowała się też korona opisana jako „kahalna od dawnego czasu”, na której nie było żadnych inskrypcji donacyjnych. Być może pochodziła jeszcze z pierwszych lat istnienia tykocińskiej gminy. Obok srebrnych koron na Torę i wskazówek do czytania zwojów (hebr. *jad*), których w sumie naliczono 32, dużą grupę ozdób Tory stanowiły tabliczki zawieszane na zwoje (hebr. *tas*). Były one najczęstszym wotum składanym w darze tykocińskiej synagodze nie tylko przez członków kahalnej elity, ale także zwykłych obywateli żydowskiej gminy. W sumie spisano 67 srebrnych tabliczek, z których jedną określono jako „tablica srebrna duża po brzegach i środku pozłocista z łańcuszkiem”. Została подарowana przez Dawida Królewieckiego. Dołączony był do niej srebrny jad, czyli „rączka do Bożego Przykazania srebrna”. Jest to niewątpliwie dar od kahalnego dostojnika Dawida i jego syna Cwi Hirsza, wpisany do pinkasu pod datą 6 grudnia 1744 r. Razem z tymi przedmiotami ofiarowali oni synagodze także zwój Tory. Dary te pochodziły z okresu sprzed 1744 r., ponieważ w zapisie obaj ofiarodawcy zostali wymienieni jako już nieżyjący⁶¹. Dawid w 1682 r. nabył od kahału ziemię⁶². Jego syn Cwi Hirsch w 1740 r. zasiadał we władzach gminy jako zastępca⁶³. Inne tabliczki opisano jako średnie i mniejsze oraz małe. Pięć tabliczek średnich określono jako „kahalne z dawnych czasów, srebra dobrego”. Najliczniejsze były tabliczki mniejsze i małe w liczbie 56, będące darami pojedynczych obywateli gminy oraz cechów rzemieślniczych. Spisano także srebrny komplet naczyń używanych przy obrzędzie obrzezania, na który składały się: „ampułka z nakrywką srebrna, kieliszek srebrny, miseczka mała srebrna od cechu srebra dobrego”. W Opisanii Srebra Szkoły Synagogi Tykockiej⁶⁴ znajdujemy informacje o wyposażeniu synagogi w lichtarze i świeczniki. Oczywiście uwzględniono jedynie srebrne przedmioty. I tak doliczono się siedmiu srebrnych lichtarzy, wśród których były dwa lichtarze ściennie czyli kinkiety „srebra dobrego od dawnych czasów”, dwa stojące pojedyncze oraz dwie chanukowe menory „od dawnych czasów srebra dobrego”. Można przypuszczać, że te dwie chanukowe menory były ustawione na specjalnych postumentach po obu stronach aronu ha-kodesz, od północy i od południa. Wspomniano o nich w zapiskach pinkasu kahalnego w 1743 r. i w 1770 r.⁶⁵ Fundowanie zwojów Tory, jej ozdób w postaci tabliczek, jadów itp., a także zasłon na szafę ołtarzową było, obok intencji wspominania dusz zmar-

łych członków rodziny, również swego rodzaju zaznaczeniem prawa ofiarodawców do otrzymywania synagogalnych zaszczytów publicznego czytania i oddawania czci Torze. Do dziś na ścianach synagogi zachowały się polichromowane tablice z tekstami modlitw odmawianych podczas wyjmowania i chowania zwojów Tory. Fundatorem tablicy na północnej ścianie synagogi był prawdopodobnie młodzieniec Mendel syn Jehudy, który w tykocińskiej gminie sprawował obieralny urząd inspektora (*memuna*) miar i wag. Cieszył się on wysoką pozycją w kahalie i nosił tytuł *morenu*; obdarzano go honorowym tytułem „nasz nauczyciel, pan i mistrz”, podobnie też honorowano jego ojca Jehudę⁶⁶. Można przypuszczać zatem, że był także uczonym talmudystą i poświęcał się studiowaniu Tory. Ufundowana przez niego inskrypcja jest tekstem modlitwy *U-be-nucha jomar* (*A gdy ołtarz spoczął, powiedział...*) odmawianej w czasie porannej modlitwy, przy wkładaniu ródka do szafy ołtarzowej⁶⁷. Fundatorem inskrypcji na północnej stronie bimy był tykociński rabin Icchak Ajzyk Halperin, syn Eliezera Lipmana, który także był rabinem tykocińskiej gminy żydowskiej po 1636 r.⁶⁸ Icchak Ajzyk Halperin sprawował urząd rabina tykocińskiej gminy w latach 1667–1681. Natomiast inskrypcję na bimum ufundował w roku 1662, być może w ramach starań o stanowisko rabina w Tykocinie⁶⁹. Znamienne są wrota aronu ha-kodesz, zachowane na fotografii Zajczyka, a zrekonstruowane w ostatnim czasie przez Muzeum w Tykocinie. Widnieją na nich dłonie złożone w geście błogosławieństwa kapłanów i napis: „To jest dar kohenów [i] lewitów”. W taki sposób zapewne członkowie gminy wywodzący się z rodu kohenów i lewitów chcieli zaznaczyć swoje prawo do pierwszeństwa w czytaniu i oddawaniu czci Torze. Fundatorem innej tablicy na ścianie północnej z modlitwą *We-zot ha Tora*, odmawianej podczas obrzędu podniesienia Tory na bimum, był młodzieniec Mosze, noszący tytuł *morenu*, czyli „nasz nauczyciel”, co oznaczało, że posiadał wyższe wykształcenie talmudyczne jako absolwent jesziwy. Jego ojcem był rabin Arie Jehuda Lejb, który w latach 1689–1695 zasiadał na fotelu rabinackim w tykocińskiej gminie żydowskiej jako rabin i przewodniczący sądu religijnego. Umieszczenie tablicy z tekstem modlitwy odmawianej w czasie obrzędu podniesienia ródka zbiegło się w czasie, gdy w tykocińskiej gminie na przełomie XVII i XVIII w. toczono dyskusje i wydawano zarządzenia dotyczące porządku nabożeństw w synagodze, przydzielania zaszczytów publicznego czytania Tory i uczestnictwa w odmawianiu specjalnych błogosławieństw i modlitw. Ojciec fundatora tablicy rabin Arie Jehuda Lejb był współautorem rozporządzeń, w których podkreślano pierwszeństwo rabina w otrzymywaniu takich zaszczytów⁷⁰.

Mordechaj Nadav, badacz dziejów tykocińskiej gminy żydowskiej i wydawca kahalnego pinkasu, zauważył, że „do końca XVII w. synagoga była, jak widać, jedynym miejscem modlitwy, minjany były zabronione; natomiast w ciągu XVIII w. zostały założone bejt midrasze w budynku synagogi i także poza nim, przed końcem XVIII w. odbywały się w Tykocinie także minjany bez przeszkód”⁷¹. Rzeczywiście, dopiero na początku XVIII w. pojawiają się w pinkasie informacje o istnieniu bejt midraszy należących do kahału, bractw religijnych i stanowiących prywatne fundacje. Bejt midrasze były szczególną instytucją w żydowskich gminach. Na początku powstawały obok głównych synagog jako miejsca przeznaczone do studiowania Tory i Talmudu, a potem stały się przestrzenią, w której łączono

studiowanie z modlitwą, zgodnie z tym, co jest napisane w traktacie talmudycznym *Berachot*, 8,71:

„Rzekł rabi Awej: Z początku studiowałem w domu, a modliłem się w synagodze, jednak, gdy usłyszałem, co powiedział reb Chaim bar Ami w imieniu Najwyższego, że od dnia, w którym została zburzona Świątynia Jerozolimska, Najwyższy Pochwalony On nie miał już miejsca na swoim świecie, jak tylko pośród czterech bram halachy, nie modłę się w żadnym innym miejscu, jak tylko tam gdzie studiuje. Rabi Ami i rabi Asi, chociaż mieli trzynaście synagog w Twerii, nie modlili się gdzie indziej, jak tylko w miejscu, w którym studiowali święte księgi”⁷².

W Tykocinie pierwsze kahalne bejt midrasze mieściły się w obrębie budynku synagogi, w przedsionku albo w przybudówce. Świadczy to o silnej jeszcze dominacji synagogi jako jedynego ośrodka życia religijnego. Kahalny bejt midrasz jest wspominany w dokumentach z początku XVIII w. Na jego utrzymanie przeznaczano także kwoty wpłacane w zamian za udzielenie chazaki zamieszkania w tykocińskiej gminie. W 1706 r. morenu Rafael syn Mosze z Międzyrzecza, przy otrzymaniu chazaki obywatelskiej w gminie tykocińskiej, zobowiązał się uroczyście dać „w ciągu pierwszego roku od swego przybycia i utwierdzenia swego mieszkania dwa złote polskie co tydzień na studiowanie Tory w bejt midraszu kahalnym”⁷³. Na początku XVIII w. w synagodze mieścił się bejt midrasz Chewra Kadisza. W 1709 r. władze kahalne zezwoliły na zrobienie wejścia do sklepu w miejscu okna we wschodniej ścianie tego bejt midraszu⁷⁴. W dokumencie z 1712 r. potwierdzającym fundację bejt midraszu wspomina się, że jego okna otwierają się na stronę północną. Natomiast okno od strony wschodniej miało zostać przebudowane na wejście do sklepu⁷⁵. Można zatem wnioskować, że bejt midrasz Chewra Kadisza mieścił się nie w głównym budynku synagogi, ale w przybudówce od strony północnej. W 1732 r. oraz w kolejnych dokumentach z roku 1761 pojawia się informacja o murowanym bejt midraszu mieszczącym się w przedsionku synagogi (*bejt midrasz choma*)⁷⁶. W połowie XVIII w. utworzono drugi murowany bejt midrasz znajdujący się także w przedsionku synagogi (na końcu przedsionka)⁷⁷. Na początku XVIII w. pojawia się też bejt midrasz usytuowany w osobnym, wolno stojącym budynku. Około 1701 r. Benjamin Zew Wolf, syn Arie, ofiarował wieczyście na bejt midrasz ziemię, dom i spichlerz, „aby tam dniem i nocą zagłębiać się w Nauce”. Ponadto zobowiązał się do utrzymywania budynku bejt midraszu z własnych środków, tak aby „kahal nie potrzebował wydać ani grosika na budynek tego bejt midraszu”⁷⁸. Na tym placu kahal zbudował wielki bejt midrasz i zatrudnił w nim kaznodzieję. Na jego utrzymanie przeznaczano także kwoty wpłacane w zamian za udzielenie chazaki zamieszkania w tykocińskiej gminie.

Pomimo rozwoju instytucji bejt midraszy w Tykocinie kierownictwo kahału starało się nie dopuścić do ograniczenia roli synagogi. Bejt midrasze, nawet ufundowane przez prywatne osoby, podlegały władzom gminy i to one decydowały o liczbie uczęszczających tam wiernych oraz o porządku nabożeństw i wygłaszanych nauk. Na początku 1710 r. mamy wzmiankę o pierwszym prywatnym

bejt midraszu, którego fundatorem był wysoki dostojnik kahalny reb Ber Wilner⁷⁹. Po śmierci fundatora bejt midrasz przeszedł pod władzę kahału, który ustanowił, aby modlono się tam zawsze za jego duszę. Zastrzegł jednocześnie, że ma prawo uczęszczać do niego jedynie *minjan*, czyli dziesięciu studiujących i modlących się. I nikt ani z synagogi, ani z innego bejt midraszu nie mógł tam wchodzić, „aż przyjdziemy na Syjon w radości, do Przybytku na zawsze amen”⁸⁰.

Pomimo tych ograniczeń ze strony kierownictwa tykocińskiego kahału, bejt midrasze stopniowo zaczynały odgrywać coraz znaczącą rolę w życiu religijnym tykocińskiej gminy. Z czasem uzyskiwały samodzielność. Uczęszczający tam wierni nie tylko studiowali święte księgi i słuchali nauk kaznodziejów, ale także uczestniczyli w świątecznych nabożeństwach. W bejt midraszach odbywały się już stałe modlitwy w szabaty i święta, tak jak w synagodze, z wyjątkiem modlitw pokutnych w Straszne Dni (Jamim Noraim). Najbardziej dobitnym tego świadectwem jest zatrudnienie w 1793 r. chazana Gedalii syna Jony do wielkiego bejt midraszu na sześć lat. Zobowiązano go do przewodniczenia nabożeństwom w szabaty i święta na początku każdego miesiąca, Chanukę i Purim. Natomiast w Straszne Dni musiał wraz ze śpiewakiem modlić się w wielkiej synagodze⁸¹.

W pierwszej połowie XVIII w. pojawiła się także tendencja do tworzenia modlitewnych zgromadzeń poza Tykocinem, we wsiach położonych z dala od miasta, w okolicach przykahałków, w miasteczkach należących do tykocińskiej gminy, gdzie istniały żydowskie skupiska zależne od tykocińskiej gminy. We wsi Lachowo w pobliżu miasteczka Stawiski Żydzi gromadzili się na modlitwę w najważniejsze święta (Rosz Ha-Szana, Jom Kipur, Hoszana Raba i Purim). W 1746 r. kierownictwo kahału tykocińskiego surowo zakazało takich praktyk pod groźbą *cheremu*⁸².

Synagoga tykocińska nie była jedyną synagogą w okręgu. Największe gminy tykocińskiego okręgu: Boćki, Orla i Siemiatycze, co najmniej od połowy XVII w. posiadały własne synagogi, w których odprowadzano nabożeństwa, modlono się i słuchano nauk. Synagoga boćkowska co najmniej od końca XVII w. była samodzielnym miejscem sprawowania kultu religijnego, mimo że gmina boćkowska należała do jurysdykcji gminy okręgowej w Tykocinie i podlegała jej także w sprawach religijnych. Co najmniej od końca XVII w. gmina boćkowska posiadała własnego urzędującego rabina i własną jesziwę. W pinkasie kahału tykocińskiego zostało zapisane zatwierdzenie aktu nabycia chazaki na wieś Hodyszewo, dokonanego w gminie boćkowskiej w 1694 r. Akt ten sporządził i podpisał wybitny uczony rabin Jehuda Lejb, przewodniczący sądu religijnego gminy Boćki⁸³. W pinkasie kahału boćkowskiego pierwsza wzmianka o urzędującym rabinie pochodzi z 1714 r. i dotyczy sprawy spisanej jeszcze w starym pinkasie⁸⁴. W tym samym roku wzmiankowany jest chazan Jehoszua Falk, który sprawował także funkcję wiernika⁸⁵.

Natomiast najwcześniejsza wzmianka wskazująca na istnienie synagogi w Boćkach, zanotowana w boćkowskim pinkasie kahalnym z lat 1714–1817, pochodzi z przełomu lutego i marca 1720 r. Władze kahalne wydały zarządzenie zobowiązujące członków gminy do udokumentowania swoich praw do miejsc

w synagodze, aby położyć kres nieporozumieniom i zatargom⁸⁶. Informacja o bejt midraszu w Boćkach pojawia się w boćkowskim pinkasie dopiero w 1776 r.⁸⁷

W połowie XVII w. Orla była już ukształtowaną gminą, ze wszystkimi najważniejszymi instytucjami. W 1672 r. wspomniany jest w tykocińskim pinkasie kahalnym Cwi – rabin i przewodniczący sądu świętej gminy Orla⁸⁸. W 1718 r. istniała w Orli jesziwa, a jej kierownikiem był rabin przewodniczący sądu⁸⁹. W pinkasie tykocińskim nie ma jednak żadnych informacji o orlańskiej synagodze.

Podobnie nie ma żadnej informacji o istnieniu synagogi w Siemiatyczach, skądinąd wiadomo jednak, że w 1750 r. wzniesiono tam nową murowaną synagogę dzięki pomocy księżnej Anny Jabłonowskiej. Wcześniej jednak musiała istnieć synagoga, a w 1659 r. władze tykocińskiej gminy ustaliły porządek wyboru rabina dla gminy siemiatyckiej⁹⁰.

W Białymstoku, w którym gmina żydowska ukształtowała się pod zwierzchnictwem Tykocina, w drugiej połowie XVII w. nie było synagogi aż do 1772 r. Abraham Herszberg podaje, że już od 1750 r. wymieniani są w źródłach gabaje synagogi. Natomiast pierwszym miejscem publicznych modlitw i studiowania był bejt midrasz, zbudowany w 1718 r. Był to Der Alter Bejt Midrasz (Stary Bejt Midrasz) na Szulhojfie. Został założony w roku 478 (1718) z bractwem Ner Tamid (Chewra „Ner Tamid”)⁹¹.

Synagoga tykocińska w ciągu XVIII w., wraz z rozwojem i usamodzielnianiem się gmin w tykocińskim okręgu (Boćki, Orla, Siemiatycze, Białystok), stopniowo traciła znaczenie jako główny ośrodek życia religijnego żydowskiej społeczności zamieszkującej miasta i wsie tykocińskiego okręgu. Jej oddziaływanie z pewnością było uzależnione nie tylko od tradycji, ale także w dużej mierze od siły i znaczenia kierownictwa tykocińskiego kahału. Wraz z osłabieniem tykocińskiej gminy wzrastało znaczenie synagog i bejt midrasz w gminach należących do tykocińskiego okręgu. Niemal do końca XVIII w. w pinkasie kahalnym synagoga nie była określana żadnym dodatkowym przymiotnikiem. I dopiero w 1790 i 1795 r. pojawiła się nazwa „wielka synagoga”⁹², co oznaczało, że nie była już jedynym miejscem kultu na obszarze dawnego tykocińskiego okręgu.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

Archiwum Roskie nr 280, Akta dot. Gminy Żydowskiej w Tykocinie. Opisanie Srebra Szkoły Synagogi Tykockiej 7 juny 1755 Anno, k.108.

Źródła drukowane

Gwagnin A., *Z kroniki sarmacyi europejskiej. Opisanie Polski, W. Ks. Litewskiego, ziemie ruskiej, ziemie inflantskiej, ziemie żmudzkiej*, Kraków 1860.

Michałowska A. (wyd.), *Pinkas kahału boćkowskiego (1714–1817)*, Warszawa 2015.

Nadav M. (Markiel Kacykowicz) (wyd.), *Pinkas kahal Tiktin 381–566. Haskamot, ha-chlatot we-takanot kefi shehetikan min ha-pinkas ha-mekori she-awad be-Szoa Isra-*

el Halperin, [Pinkas kahału tykocińskiego 381–566 (1621–1806). Postanowienia i zarządzenia skopiowane przez Izraela Halperina z oryginalnej księgi zniszczonej podczas Holokaustu], t. 1: Pinkas kahału tykocińskiego, Jerozolima 757 (1996). Sefer Tiktin [Księga Tykocina], red. M. Bar-Juda, Z. Ben-Nachum, Irgun Jocej Tiktin be-Israel [Ziomkostwo Tykocina w Izraelu], Tel Awiw 1959.

Opracowania

Rabin Berman J., *Halacha la-am*, Jerozolima 1974.

Herszberg A.S., *Pinkes Bialistok; grunt matelialn Cu der geschichte fun di Jidn In Bialistok biz noch der erszter welt-milchomei* [Kronika Białegostoku; podstawowe materiały do historii Żydów w Białymstoku do okresu po I wojnie światowej], red. J. Mark, Gezelszft far Geschichte fun Bialistok [Towarzystwo Historii Białegostoku], t. 1, Nowy Jork 1949.

Michałowska A., *Między demokracją a oligarchią. Władze gmin żydowskich w Poznaniu i Swarzędzu*, Warszawa 2000.

Miłobędzki A., *Architektura polska XVII wieku*, Warszawa 1980.

Pakentreger A., *Identyfikacja i rekonstrukcja inskrypcji starohebrajskich i aramejskich w synagodze Wielkiej w Tykocinie*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1982, nr 3–4.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem, oprac. Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Towarzystwa Świętego Pawła, Częstochowa 2009.

Trzciński A., *Zachowane wystroje malarskie bóżnic w Polsce*, „Studia Judaica” 2001, R. 4, nr 1–2 (7–8).

Wroczyńska E., *Wpływ kahału tykocińskiego na powstawanie i rozwój gmin żydowskich na Podlasiu w świetle pinkasu kahału tykocińskiego 381–566 (1621–1806)*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 2, red. W. Walczak i K. Łopatecki, Białystok 2010.

PRZYPISY

¹ E. Wroczyńska, *Wpływ kahału tykocińskiego na powstawanie i rozwój gmin żydowskich na Podlasiu w świetle pinkasu kahału tykocińskiego 381–566 (1621–1806)*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 2, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2010, s. 461–463.

² Ikurzy (ikirim) z hebr. „ważni” – razem z seniorami i towim (boni viri) tworzyli ściśle najwyższe kierownictwo kahału. Ikurzy występowali w gminach litewskich, zwykle wybierano trzech ikurów.

³ *Pinkas kahal Tiktin 381–566. Haskamot, hachlatot we-takanot kefi shehetikan min ha-pinkas ha-mekori she-awad be-Szoa Israel Halperin* [Pinkas kahału tykocińskiego 381–566 (1621–1806). Postanowienia i zarządzenia skopiowane przez Izraela Halperina z oryginalnej księgi zniszczonej podczas Holokaustu], t. 1: *Pinkas kahału tykocińskiego*, wyd. M. Nadav, Jerozolima 757 (1996).

⁴ Oryginalny pinkas zaginął podczas wojny, a żydowska społeczność została zgładzona przez niemieckich okupantów. Zachowała się jedynie kopia pinkasu, wykonana przez wybuchem wojny przez Izraela Halperina, późniejszego profesora na Uniwersytecie Hebrajskim w Jerozolimie. W 1996 r. Moredechaj Nadav, uczeń Izraela Halperina, na podstawie tej kopii wydał źródło drukiem. Zrekonstruowany przez niego tekst pinkasu kahału tykocińskiego mieści 1010 wpisów. Większość z nich jest w języku hebrajskim, niewielka ilość w jidysz oraz dwa w języku polskim. Najwcześniejszy wpis nosi datę 19 dnia miesiąca adar 381 r. (wg skrótovej daty ery żydowskiej), czyli z marca 1621 r. Natomiast wpisy najpóźniejsze pochodzą z 4 dnia miesiąca elul 556 r.

- (wg skrótovej daty ery żydowskiej), czyli z sierpnia 1796 r., oraz 22 dnia miesiąca siwan 566 r. (wg skrótovej daty ery żydowskiej), czyli z lipca 1806 r. Pinkas kahału tykocińskiego jest jedynym zachowanym pinkasem gminy żydowskiej, która była stolicą okręgu.
- ⁵ A.S. Herszberg, *Pinkes Bialistok; grunt matielaln Cu der geschichte fun di Jidn In Bialistok biz noch der erszter welt-milchomei* [Kronika Białegostoku; podstawowe materiały do historii Żydów w Białymstoku do okresu po I wojnie światowej], red. J. Mark, t. 1, Nowy Jork 1949, s. 269 (autorką wszystkich przekładów z języka jidysz i hebrajskiego jest Ewa Wroczyńska).
 - ⁶ Ez 11,16 (wg *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*, oprac. Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Towarzystwa Świętego Pawła, Częstochowa 2009, s. 1862. Wszystkie cytaty z Pisma Świętego w tym tekście pochodzą z niniejszej edycji).
 - ⁷ Rabin J. Berman, *Halacha la-am*, Jerozolima 1974, s. 195.
 - ⁸ W Inwentarzu Tykocina z 1571 r. odnotowano: „szkoły żydowskiej prętów wolnych 5” (fol. 15).
 - ⁹ A. Gwagnin, *Z kroniki Sarmacyi europejskiej. Opisanie Polski, W. Ks. Litewskiego, ziemie ruskiej, ziemie inflanckiej, ziemie żmudzkiej*, przeł. M. Paszkowski, Kraków 1860, s. 26.
 - ¹⁰ Autorzy powojennych opracowań dziejów Tykocina i poszczególnych zabytkowych budowli przyjęli rok 1642 jako datę wzniesienia wielkiej murowanej synagogi, istniejącej do dziś jako siedziba Muzeum w Tykocinie. Żaden jednak nie powołał się na przekaz źródłowy i nie wiadomo, na jakiej podstawie ustalono ten fakt. Mordechaj Nadav, wydawca pinkasu kahału tykocińskiego, podaje datę budowy synagogi za Waldemarem Monkiewiczem, autorem przewodnika po Tykocinie, zaznaczając, że „nie ma w pinkasie informacji o budowie synagogi, jej budynku, zawartości i zdobnictwie. Taka informacja prawdopodobnie znajdowała się w starym pinkasie, który zaginął... w czasie zamętu, w roku 1660” (*Pinkas kahal Tiktin...*, t. 1, s. XVI).
 - ¹¹ A. Miłobędzki, *Architektura polska XVII wieku*, Warszawa 1980.
 - ¹² Identyfikację zachowanych do dziś inskrypcji przeprowadzili Aleksander Pakentrefer: *Identyfikacja i rekonstrukcja inskrypcji starohebrajskich i aramejskich w synagodze Wielkiej w Tykocinie*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1982, nr 3–4, s. 99–108, a także Andrzej Trzciniński: *Zachowane wystroje malarskie bóżnic w Polsce*, „Studia Judaica” 2001, R. 4, nr 1–2 (7–8), s. 67–95. A. Trzciniński w kilku miejscach zakwestionował datację A. Pakentregera, przesuwając powstanie pierwszych inskrypcji na wcześniejszy okres.
 - ¹³ *Pinkas kahal Tiktin...*, t. 1, s. XVI.
 - ¹⁴ Tamże, s. 17 (numeracja hebrajska).
 - ¹⁵ Tamże, nr 60, 12 ijar 503 r. (?) / 6 maja 1743 r., s. 30–31. W II połowie XVII w. właściciel miejsca przy ścianie wschodniej Jaakow Bodker piastował w kahalie urząd memuna, czyli inspektora do spraw miar i wag oraz żywności i napojów, dzierżawił od kahału sklep i był właścicielem ziemi i sklepu w Tykocinie, a także dzierżawcą karczm we wsiach w okolicach Bociek, z których pochodził.
 - ¹⁶ Tamże, nr 788, 6 tetwet 447 / 22 grudnia 1686 r., s. 523.
 - ¹⁷ Tamże, nr 355, 10 aw 525 r. / 28 lipca 1765 r., s. 236.
 - ¹⁸ Parasza – fragment Tory odczytywany w synagogach w danym tygodniu, w szabaty i święta.
 - ¹⁹ Tamże, nr 243, chol ha-moded Pesach 460 r. / 6 kwietnia 1700 r., s. 153–154.
 - ²⁰ *Pinkas kahal Tiktin*, t. 2: *Dodatki, klucze i słownik*, wyd. M. Nadav, Jerozolima 760(2000), s. 24–25 (tabela). W 1695 r. wybrano czterech gabajów synagogi, w 1722 – dwóch, w 1727 i 1747 – ponownie czterech.
 - ²¹ Rodał – potoczna nazwa pergaminowego zwoju Tory, nawiniętego na dwa drewniane wałki. Taka postać Tory jest przechowywana w *aron ha-kodesz* w synagodze i jest największą świętością w synagogałnych obrzędach.
 - ²² Tamże, t. 1, nr 243, chol ha-moded Pesach 460 r. / 6 kwietnia 1700 r., s. 153–154.
 - ²³ Tamże, nr 180, bez daty (po 463 r. ? / po 1703 r.), s. 113.
 - ²⁴ Tamże, nr 243, chol ha-moded Pesach 460 r. / 6 kwietnia 1700 r., s. 153.
 - ²⁵ Tamże, nr 180, bez daty (po 463 r. ? / po 1703 r.), s. 113; podobnie w 1700 r. wydano zarządzenie o rzucaniu losów w przypadku obecności większej liczby osób uprawnionych do otrzymania synagogałnego zaszczytu.
 - ²⁶ Tamże, nr 245, chol-ha-moed Sukot 450 (albo 454), s. 154.
 - ²⁷ Tamże.

- ²⁸ Tamże, nr 174, bez daty (po 463 r. ? / po 1703 r.), s. 108.
- ²⁹ Tamże, nr 87, 18 elul 502 r. / 17 września 1742 r., s. 46.
- ³⁰ Tamże, nr 582, 8 tamuz 465 r. / 30 czerwca 1705 r., s. 417.
- ³¹ Tamże, nr 185, bez daty (460–470 / 1700–1710), s. 120.
- ³² Tamże, nr 174, bez daty (po 463 r. ? / po 1703 r.), s. 108.
- ³³ Tamże, nr 456, kislew 475 r. / 8 listopada 1714 r. – 6 grudnia 1714 r., s. 306.
- ³⁴ Tamże, nr 180, bez daty (po 463 r. ? / po 1703 r.), s. 112: „Człowiek bardzo młody oraz ten, kto nie ma chazaki, nie mają prawa do powyższych honorów, oprócz bar micwy, ale mężczyzna, który poślubi kobietę i ma chazakę, ma potem prawo do otrzymania aliji do Tory, jednak nie odsunie żadnego mieszkańca albo bar micwy”.
- ³⁵ Tamże, nr 185, bez daty (460–470 / 1700–1710), s. 120: „W szabat nie wezwą do Tory wcześniej jak szóstego z kolei, z wyjątkiem tego, kto szczyci się tytułem «chawer» albo jest gościem, albo kohe-nem i lewitą”. Tamże, nr 582, 8 tamuz 465 r. / 30 czerwca 1705 r., s. 417: „W szabat nie wezwą do Tory wcześniej jak szóstego z kolei, za wyjątkiem tego, kto szczyci się tytułem «chawer» albo jest gościem, albo kohe-nem i lewitą”.
- ³⁶ Tamże, nr 19, 23 nisan 516 r. / 23 kwietnia 1756 i nr 20–21, 23 nisan 507 / 3 kwietnia 1747 r., s. 10. Po-dobnie przyjmowano w 1758 r. uczonych talmudystów do grona kierownictwa kahału, przyznając im pierwszeństwo w otrzymaniu honorów synagogałnych (nr 34–35, 18 siwan 518 r. / 24 czerwca 1758 r.).
- ³⁷ Tamże, nr 538, chol ha-moed Sukot (476) / 14–17 października 1715 r., s. 391.
- ³⁸ Tamże, nr 596, po Sukot 478 (po 20 września 1717 r.), s. 422.
- ³⁹ *Sefer Tiktin* [Księga Tykocina], red. M. Bar-Juda, Z. Ben- Nachum, Irgun Jocej Tiktin be-Israel [Zwią-zek Wychodźców z Tykocina w Izraelu], Tel Awiw 1959, s. 77.
- ⁴⁰ *Pinkas kahal Tiktin...*, t. 1, nr 435, 3 chol ha-moed Sukot 480 r. / 2 października 1719 r., s. 289.
- ⁴¹ Tamże.
- ⁴² Tamże.
- ⁴³ Tamże, nr 180, bez daty (po 463 r. ? / po 1703 r.), s. 112.
- ⁴⁴ Tamże, nr 185, bez daty (460–470 / 1700–1710), s. 120.
- ⁴⁵ Tamże, nr 456, kislew 475 r. / 8 listopad – 6 grudnia 1714 r., s. 306.
- ⁴⁶ Tamże, nr 250, 2 marcheszwan 438 r. / 28 października 1677 r., s. 157.
- ⁴⁷ Tamże, nr 358, kislew 470 r. / 4 listopada – 3 grudnia 1710 r., s. 238.
- ⁴⁸ Tamże.
- ⁴⁹ Tamże, nr 456, kislew 475 / 8 listopada – 6 grudnia 1714 r., s. 306.
- ⁵⁰ Tamże, t. 2, s. 24–25 (tabela).
- ⁵¹ W innych gminach Rzeczypospolitej liczba członków władz była znacznie mniejsza. A. Michałowska podaje za Mojżeszem Szorem, że w dużych gminach we władzach zasiadało zazwyczaj ok. 40 osób. I tak w Krakowie było 40 osób, w Poznaniu – 37, w Wilnie – 35. W gminach śred-niej wielkości władze liczyły od 22 do 34 osób, w tym w Przemyślu – 34. Małe gminy były rzą-dzone przez władze liczące tylko 8 osób. Powstaje pytanie, na ile różnice w liczebności człon-ków władz były wynikiem różnych kryteriów kwalifikowania poszczególnych urzędów, a na ile świadczyły o wielkości i znaczeniu danej gminy. W Poznaniu liczba nominowanych urzędników dochodziła niekiedy do 100. Według M. Bałabana świadczyło to o bardziej rozbudowanym życiu autonomicznym w porównaniu z gminami położonymi na wschód od Poznania. Na tym tle gmi-na tykocińska przedstawia się jako organizm o rozrośniętej strukturze samorządowej, co świad-czyło zapewne o jej wyjątkowej pozycji jako stolicy „okręgu”, skupiającej w swoim ręku władzę nad innymi gminami województwa podlaskiego i części województw ościennych (A. Michałowska, *Miedzy demokracją a oligarchią. Władze gmin żydowskich w Poznaniu i Swarzędzu*, Warszawa 2000, s. 99–100).
- ⁵² *Pinkas kahal Tiktin...*, t. 1, nr 309, erew rosz chodesz ijar 462 r. / 28 kwietnia 1702 r., s. 196.
- ⁵³ Tamże, nr 997, 3 ijar 555 / 22 kwietnia 1795 r.
- ⁵⁴ Tamże, nr 385, erew rosz Chodecz szwat 479 / 20 stycznia 1719 r., s. 267.
- ⁵⁵ Tamże, nr 117, 15 marcheszwan 500 / 16 listopada 1739 r., s. 69.
- ⁵⁶ Tamże, nr 100, elul 504 / 9 sierpnia – 8 września 1742 r. albo elul 502 / 31 sierpnia – 28 września 1742 r.

- ⁵⁷ Tamże, nr 494, bez daty, s. 344.
- ⁵⁸ *Sefer Tiktin...*, s. 9 i 589.
- ⁵⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Archiwum Roskie nr 280, Akta dot. Gminy Żydowskiej w Tykocinie. Opisanie Srebra Szkoły Synagogi Tykockiej 7 juny 1755 Anno, k. 108.
- ⁶⁰ Towi – inaczej vir bonus – jeden z najważniejszych tytułów ścisłego kierownictwa kahału obok seniorów i ikurów. Ber Wilner miał w Tykocinie posiadłość wymienioną w pinkasie kahalnym w dokumencie z lat 1703–1709. Figuruje w nim jako rosz, czyli senior kahału. W 1691 r. był nominowany na członka „świętego zgromadzenia”. W 1696 r. Ber Wilner pożyczył kahałowi pieniądze, za poręką 21 gospodarzy. Jest już wspomniany jako zmarły w dokumencie z 1710 r., gdy władze kahału zatwierdziły liczbę modlących się stale w bejt midraszu jego fundacji. Umarł między Pesach 469/1709 r. a rosz chodesz tetwet 470/1710 r. (czyli przed końcem 1709 lub na początku 1710 r.). Jako zmarły wymieniony jest także w dokumencie z 1727 r. (*Pinkas kahal Tiktin...*, t. 1, nr 100, 217, 293, 530, 560).
- ⁶¹ Tamże, nr 57, rosz Chodecz tetwet 505 r. / 6 grudnia 1744 r., s. 29.
- ⁶² Tamże, nr 574, 20 szwat 442 r. / 29 styczeń 1682 r.
- ⁶³ Tamże, nr 902, chol ha moed Pesach 500 r. / 14 kwietnia 1740 r., s. 597.
- ⁶⁴ AGAD, Archiwum Roskie nr 280, Akta dot. Gminy Żydowskiej w Tykocinie. Opisanie Srebra Szkoły Synagogi Tykockiej, 7 juny 1755 Anno, k. 108.
- ⁶⁵ *Pinkas kahal Tiktin...*, t. 1, nr 60, 12 ijar 503 r. (?) / 6 maja 1743 r., s. 30–31; nr 43, erew chodesz siwan 530 r. / 24 maja 1770 r., s. 21.
- ⁶⁶ Aleksander Pakentreger dokonujący w latach 1975–1976 identyfikacji inskrypcji na ścianach tykocińskiej synagogi, odczytał na jednej z nich imię fundatora „Mendel syn Jadla” (Jadł = Jehuda). Inskrypcja nie była datowana, ale tuż obok zachowała się pod warstwą późniejszych przemałowań tablica z XVII w. (A. Pakentreger, *Identyfikacja i rekonstrukcja...*, s. 100). Natomiast w pinkasie kahału tykocińskiego wspomniany jest Mendel syn Jehudy w spisach wybranych do kierownictwa kahału w 1695 i 1696 r. (*Pinkas kahal Tiktin...*, t. 1, nr 187, 455 r. / 1695 r. i nr 161, Pesach, 456 r. / 1696 r.). Jest tu obdarzony tytułem „nasz nauczyciel, pan i mistrz”, zaś jego ojciec – „nauczyciel i pan”. Można zatem przypuszczać, że był uczonym talmudystą, poświęcającym się studiowaniu Tory.
- ⁶⁷ A. Pakentreger, *Identyfikacja i rekonstrukcja...*, s. 106.
- ⁶⁸ *Sefer Tiktin...*, s. 68–70.
- ⁶⁹ Tamże, s. 69; A. Pakentreger, *Identyfikacja i rekonstrukcja...*, s. 105. Tekst tej inskrypcji: „Iwdu et Adonaj be-simcha” („Służcie Panu Bogu z radością”).
- ⁷⁰ *Pinkas kahal Tiktin...*, t. 1, nr 245, chol ha-moed Sukot 450 / 1–4 października 1689 r. albo 454 r. / 17–20 października 1693 r., s. 154.
- ⁷¹ Tamże, s. 18 (numeracja hebrajska).
- ⁷² A. Herszberg, *Pinkes Bialistok...*, t. 1, s. 271–272. Herszberg pisze dalej: „Z tego powodu bejt midrasze zyskały przewagę we wszystkich gminach żydowskich. Bejt midrasze występowały w dużej liczbie, podczas gdy synagoga (bejt kneset, szul) w każdej gminie była tylko jedna. Gdy bejt midraszach modlili się i studiowali szanowani i ważni członkowie gminy, w synagodze modlili się przeważnie masy żydowskie. Chasydzi zastąpili później bejt midrasze sztibłami i odnosili się do synagogi jeszcze bardziej negatywnie niż reszta uczonych Żydów, przeciwników chasydyzmu (misnagdim)”, s. 272.
- ⁷³ *Pinkas kahal Tiktin...*, t. 1, nr 334, 28 aw 466 r. / 1706 r., s. 216.
- ⁷⁴ Tamże, nr 213, 17 tamuz 469 r. / 1709 r., s. 137.
- ⁷⁵ Tamże, nr 360, 19 ijar 472 r. / 1712 r., s. 241.
- ⁷⁶ Tamże, nr 536, 25 marcheszwan 493 r. / 1733 r., s. 390.
- ⁷⁷ Tamże, nr 70, 27 siwan 516 r. / 25 czerwca 1756 r., s. 37.
- ⁷⁸ Tamże, nr 329, bez daty (ok. 461 r. / 1701 r.), s. 212.
- ⁷⁹ Tamże, nr 560, erew rosz chodesz szwat 470 r. / 1 stycznia 1710 r., s. 402.
- ⁸⁰ Tamże, s. 403.
- ⁸¹ Tamże, nr 989, 553 r. / 1793 r., s. 664.
- ⁸² Tamże, nr 101, 6 tetwet 507 r. / 19 grudnia 1746 r., s. 57.

- ⁸³ Tamże, nr 780, 23 siwan 454 r. / 16 czerwca 1694 r., s. 518. W 1698 r. rabin Lejb (zapewne Jehuda Lejb) z Bociek został w Tykocinie wybrany na seniora okręgu (rosz medina). Tamże, nr 145, chol ha-moed Pesach 458 r. / po 28 marca 1698 r., s. 85.
- ⁸⁴ *Pinkas kahału boćkowskiego (1714–1817)*, oprac. A. Michałowska, Warszawa 2015, nr 47, 6 tamuz 5474 r. / 19 czerwca 1714 r., s. 24–25.
- ⁸⁵ Jehoszua Falk syn Abrahama, kantor (szalijach cibur) i wiernik świętej gminy Boćki skopiował ze starego pinkasu wpisy spraw z 1714 r.: nr 46, 47, 49 oraz z 1716 r. – nr 50 i z 1718 r. – nr 48. *Pinkas kahału boćkowskiego...*, s. 24–26.
- ⁸⁶ Tamże, nr 15, adar 5480 r. / luty–marzec 1720 r., s. 14.
- ⁸⁷ Tamże, nr 114, 18 ijar 536 r. / 7 maja 1776 r., s. 79–80.
- ⁸⁸ *Pinkas kahal Tiktin...*, t. 1, nr 401, roszechodesz siwan 432 r. / 27 maja 1672 r., s. 274.
- ⁸⁹ Tamże, nr 931, 3 elul 478 r. / 30 sierpnia 1718 r., s. 620.
- ⁹⁰ Tamże, nr 684, 11 tamuz 419 r. / 2 lipca 1659 r., s. 476.
- ⁹¹ A.S. Herszberg, *Pinkes bialistok...*, s. 275.
- ⁹² *Pinkas kahal Tiktin...*, t. 1, chol ha-moed Pesach 550 r. / 1 kwietnia 1790 r., s. 668; nr 997, 3 ijar 555 r. / 22 kwietnia 1795 r., s. 669.

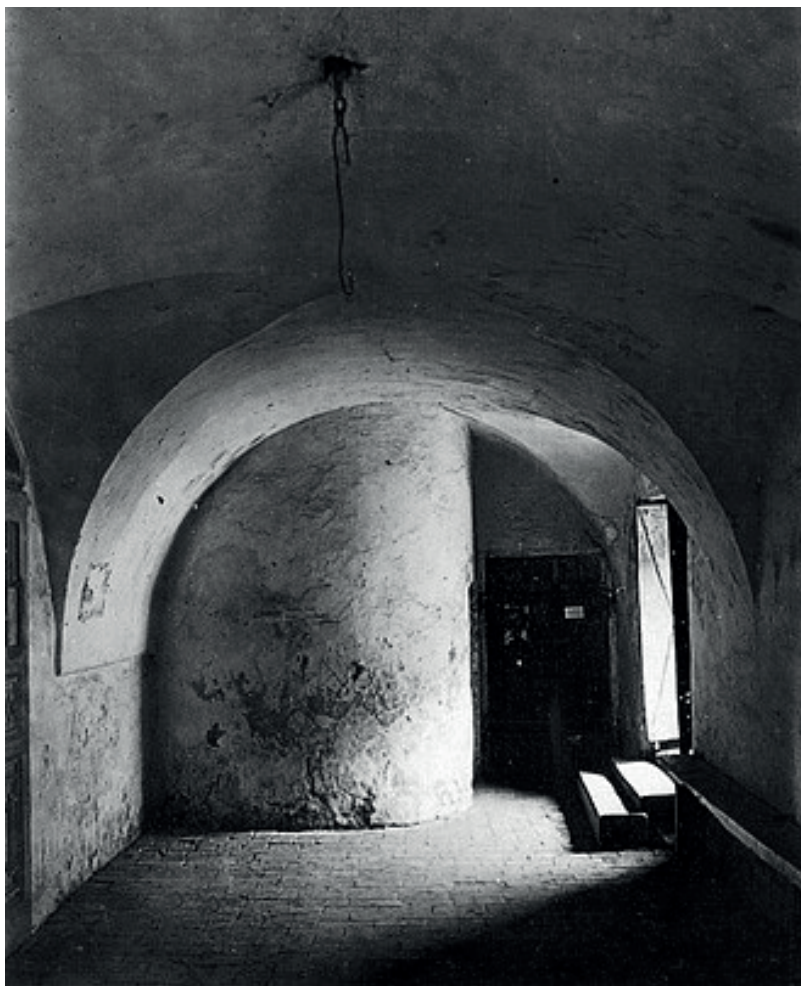
THE GREAT SYNAGOGUE AS THE MAIN CENTRE OF RELIGIOUS LIFE OF THE TYKOCIN JEWISH COMMUNITY IN THE 17TH AND 18TH CENTURIES

The Great Synagogue in Tykocin was in the past the main center of religious, social and economic life of the Tykocin Jewish community, founded by Jews who came from Grodno in 1522. It was built on the site of an earlier building in 1642. At that time, the Tykocin Jewish community was a strong center of power extending to all Jewish communities in Podlasie. We obtain information about the functioning of the great synagogue from the source: pinkas, i.e. the book of the Tykocin kahal (*Pinkas kahal Tiktin*) from 1621–1806, copied before World War II and published in Jerusalem in 1999.

Tykocin Jews, according to tradition, gathered in the synagogue for services consisting of common prayers, reading the Torah and listening to teachings. The kehilla leadership determined in great detail the order of prayers and rituals and assigned synagogue honors, such as reading the Torah on the bimah (aliyah), reciting blessings, and carrying Torah scrolls in the procession. In the first half of the 18th century, there were often disputes and clashes between representatives of the kahal elite regarding access to honors and privileges related to the fulfillment of religious duties. The synagogue's equipment consisted of furniture and the so-called glue kodesh, i.e. equipment used for prayer practices performed here. All places in the synagogue had their owners and were their hereditary property with real estate rights. Members of the community donated valuable items and placed polychrome decorative plaques with prayer texts on the walls. At the beginning of the 18th century, beit midrashim began to be established next to and next to the great synagogue, and independent synagogues operated in larger communes subordinated to Tykocin. However, the great synagogue in Tykocin remained the main center of religious life for all Jewish settlements under the authority of the Tykocin Jewish community in Podlasie until the end of the 18th century.

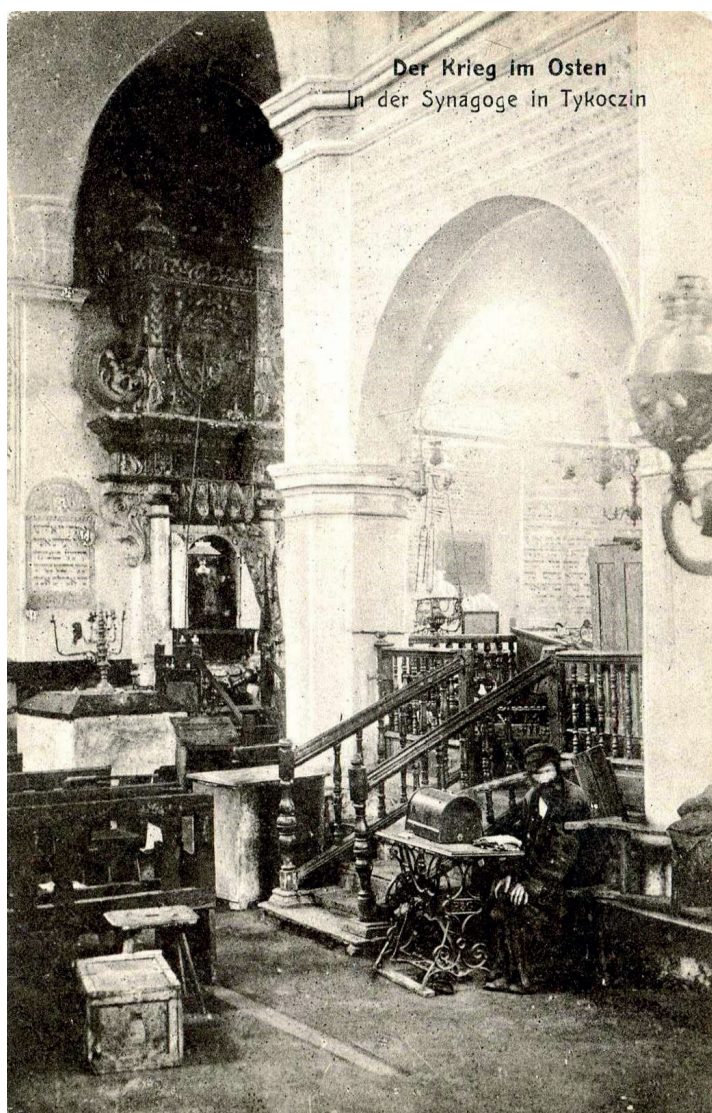
ANEKS

WNĘTRZE SYNAGOGI NA FOTOGRAFIACH

1. Synagoga w Tykocinie. Widok zachodniej części przedsionka synagogi z klatką schodową wieży, 1925. Po prawej stronie wejście do przedsionka, a po lewej wejście główne do sali męskiej (*ezrat anashim*). Na wprost drzwi do salki na parterze wieży, gdzie w XVII i XVIII w. mieściła się „izdebka kahalna”, a później „mały bejt midrasz” (*der klejn bejs midrasz*). Źródło: zbiory Muzeum Diaspory w Tel Awiwie

The Synagogue in Tykocin. A view of the western part of the synagogue's vestibule with the staircase of the tower, 1925. On the right side is the entrance to the vestibule, and on the left, the main entrance to the men's prayer hall (*ezrat anashim*). Directly ahead are the doors leading to the ground-floor room of the tower, which in the 17th and 18th centuries housed the "kahal chamber" and later the "small beit midrash" (*der klein beis midrash*). Source: Collections of the Museum of the Jewish Diaspora in Tel Aviv

2. Wnętrze synagogi w Tykocinie z lat 1915–1918. Widok od wejścia głównego (od północy) na bimę i ścianę wschodnią z aronem ha-kodesz. Źródło: zbiory Muzeum w Tykocinie Oddziału Muzeum Podlaskiego w Białymstoku

The interior of the synagogue in Tykocin from 1915–1918. A view from the main entrance (from the north) toward the bimah and the eastern wall with the aron ha-kodesh. Source: Collections of the Museum in Tykocin, a branch of the Podlaskie Museum in Białystok

Widoczne dwie menorachy chanukowe na postumentach murowanych po obu stronach szafy ołtarzowej. Aron ha-kodesz otwarty. Widoczne zwoje Tory. Na stopniach aronu leży żyrandol (pająk), zapewne ten, który urwał się z sufitu w czasie uroczystego nabożeństwa.

3. Synagoga w Tykocinie. Widok na ścianę północną z wejściem głównym, 1925. Źródło: zbiory IS PAN w Warszawie, fot. S. Zajczyk
The Synagogue in Tykocin. A view of the northern wall with the main entrance, 1925. Source: Collections of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences (IS PAN) in Warsaw, photo by S. Zajczyk

Przy wejściu na ścianie znajduje się naczynie do umywania rąk przed wejściem do synagogi i modlitwą – kijor. Na ścianie tablica z modlitwą *Ribono shel olam* („Panie Wszechświata, należę do Ciebie i moje sny należą do Ciebie”) będąca fragmentem obrzędu błogosławieństwa kapłanów (*Birkat kohanim*). Przepuszczalnie ta sama tablica znajduje się tu i dzisiaj. Na ścianie bocznej ławki widnieje płaskorzeźba z przedstawieniem zwierząt, w tym lwa i jelenia, orła i tygrysa. Widoczny napis *ke-cwi* („jak jelen”), *ke-arie* (jak lew), *ke-namer* („jak tygrys”) oraz fragment zdania: *racon awicha sze-be-szamajim* („wołę Ojca twego, który jest w niebie”). Jest to ilustracja sentencji talmudycznej: „Bądź silny jak tygrys, lekki jak orzeł, rączy jak jelen i mężny jak lew, aby wypełniać wolę Ojca twego, który jest w niebie”.

4. Synagoga w Tykocinie. Widok na bimę od strony północnej, 1925. Źródło: zbiory IS PAN w Warszawie, fot. S. Zajczyk
The Synagogue in Tykocin. A view of the bimah from the northern side, 1925.
Source: Collections of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences (IS PAN) in Warsaw, photo by S. Zajczyk

Na bimie u góry na gzymsie cytata z Księgi Przysłów, 18,10:

IMIĘ PANA JEST
WIEŻĄ OBRONNĄ,
PRAWY CHRONI SIĘ
W NIEJ I JEST BEZPIECZNY¹.

Inskrypcja datowana jest na rok 598 (1838 r.) (według małego rachunku). Poniżej nad łukiem bimy modlitwa:

I JA W DZIĘKI TWOJEJ WIELKIEJ ŁASCE PRZYJDĘ DO TWEGO DOMU PRZEZ ZASŁUGI ABRAHAMA, KTÓRY ZWIE SIĘ CZŁOWIEKIEM PRAWYM, PÓJDĘ ODDAĆ POKŁON DO TWIERDZY TWOJEJ ŚWIĘTOŚCI PRZEZ ZASŁUGI IZAAKA, KTÓRY ZOSTAŁ ZWIĄZANY NA OŁTARZU OFIARNYM NA TWOJĄ CZEŚĆ, PRZEZ ZASŁUGI JAKUBA, KTÓRY POWIEDZIAŁ: JAK STRASZLIWE JEST TO MIEJSCE; PANIE WSZECHŚWIATA PRZEZ ZASŁUGI TYCH TRZECH PRAOJCÓW PRZYJDĘ DO ŚWIĘTEGO PRZYBYTKU, ABY ZA ICH WSTAWIENNICTWEM ZANIEŚĆ MODLITWĘ NĘDZARZA DO MIŁOSIERDZIA I WOLI TWOJEJ PRZED TRON TWEGO MAJESTATU I ZOSTANIE ZANIESIONA JAKO KORONA NA TWĘJ GŁOWIE PRZEZ METATRONA KSIĘCIA BOSKIEGO OBLICZA. AMEN. SELA

(inskrpcja niedatowana).

Po prawej stronie na filarze bimy jest zawieszony drukowany afisz zatytułowany:

BRACIA CZCICIELE TORY!

oraz inne nieczytelne. Na filarze lewym widnieje afisz drukowany: TABLICA OBRZĘDÓW SYNAGOGALNYCH W ROKU 485 (1925 R.).

5. Synagoga w Tykocinie, 1925. Widok na aron ha-kodesz (szafę ołtarzową). Źródło: zbiory IS PAN w Warszawie, fot. S. Zajczyk

The Synagogue in Tykocin, 1925. A view of the aron ha-kodesh (the Holy Ark). Source: Collections of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences (IS PAN) in Warsaw, photo by S. Zajczyk

W górnej części aronu ha-kodesz w owalu nad koroną napis:

KETER TORA
(KORONA TORY).

Po lewej stronie aronu znajduje się tablica ufundowana z okazji obrzezania syna z tekstem błogosławieństwa, które ojciec wypowiada podczas obrzezania:

BĄDŹ POCHWALONY, WIEKUISTY BOŻE NASZ, KRÓLU WSZECH-
ŚWIATA, KTÓRY UŚWIĘCIŁ NAS SWOIMI PRZYKAZANIAM I NA-
KAZAŁ NAM WPROWADZIĆ GO DO PRZYMIERZA OJCA NASZE-
GO ABRAHAMA.

Na łuku nad główną inskrypcją widnieje napis donacyjny:

OFIAROWAŁ TO PAN CWI-ARIE ZA SWEGO SYNA ABRAHAMA.
NIECH BĘDZIE POCHWALONY BÓG, KTÓRY POZWOLI WYCHOWAĆ
GO DO TORY, DO ŚLUBU I DO DOBRYCH UCZYŃKÓW.

Na dole są dostawione przy ścianie dwie tablice, które według mnie są fragmentami modlitw o deszcz odmawianych w czasie święta Sukot. Na tej od prawej jest napis:

ROSA I DESZCZ.

Na tej po lewej

POKRZEPIAJĄCY DUCHA.

Na drzwiach aronu ha-kodesz zawieszony jest parochet z lambrekinem (kaporet). Kaporet ten to dar Izraela krawca i jego żony Sary z 1789 r. Jest jednak o wiele starszy, ponieważ wcześniej w 1692 r. należał do przywódców kahału Wi-
zny. Po prawej stronie widoczny pulpit chazana, a po lewej miejsce przy pulpicie przeznaczone dla rabina.

Na filarze bimy wisi papierowa tablica (afisz) z drukowanym tekstem zatytułowanym:

TABLICA OBRZĘDÓW SYNAGOGALNYCH W ROKU 485 (1925 R.)

Na pierwszym z brzegu pulpicie wydrapany napis reb Mosze...

6. Synagoga w Tykocinie, 1925.
Drzwi do aronu ha-kodesz
(szafy ołtarzowej). Źródło:
zbiory IS PAN w Warszawie, fot.
S. Zajczyk

**The Synagogue in Tykocin,
1925. The doors to the aron
ha-kodesh (the Holy Ark).
Source: Collections of the
Institute of Art of the Polish
Academy of Sciences
(IS PAN) in Warsaw,
photo by S. Zajczyk**

Na górze na drzwiach aronu od prawej:

OFIAROWALI TO KAPŁANI (KOHENI) I LEWICI [LEWIM].

Na dole są dostawione na murku dwie tablice, które według mnie są fragmentami modlitw o deszcz odmawianych w czasie święta Sukot

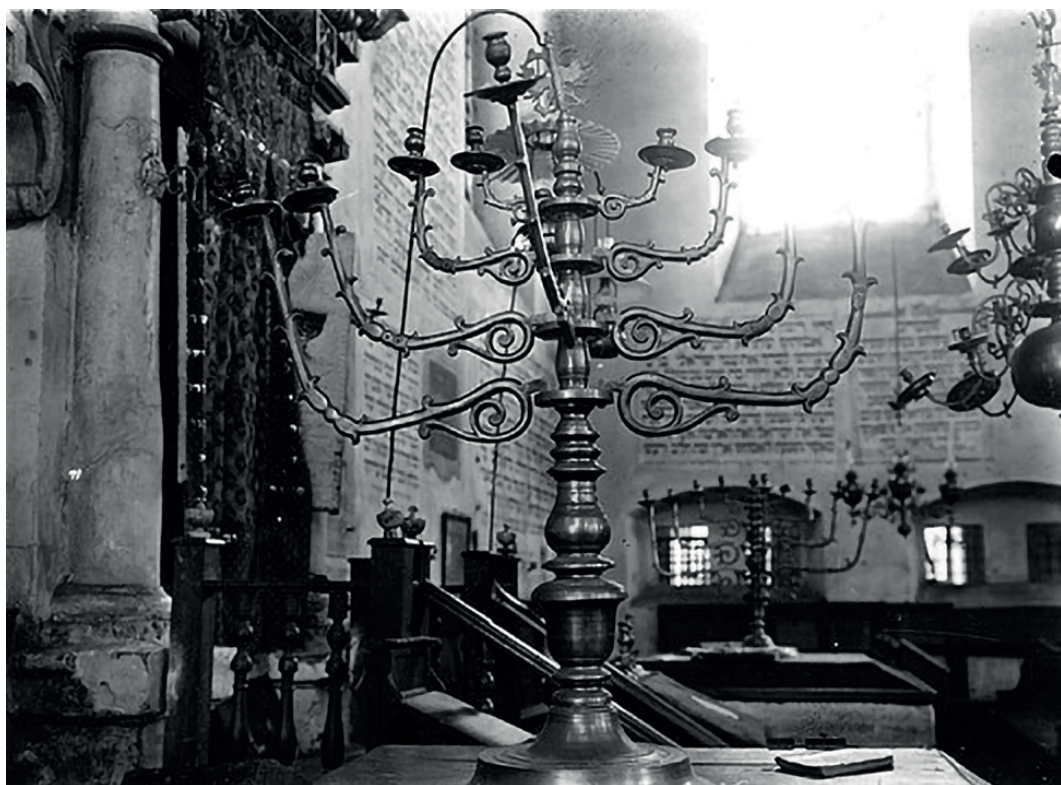
po prawej jest napis:

ROSA I DESZCZ,

po lewej:

POKRZEPIAJĄCY DUCHA

(chodzi tu o Pana Boga, który zsyła rosę i deszcz oraz pokrzepia ducha).

7. Synagoga w Tykocinie, 1925. Widok na ścianę wschodnią i południową. Widoczne dwie chanukowe menory stojące po obu stronach aronu. Źródło: zbiory Muzeum Diaspory w Tel Awiwie

The Synagogue in Tykocin, 1925. A view of the eastern and southern walls. Both Hanukkah menorahs can be seen standing on either side of the aron ha-kodesh. Source: Collections of the Museum of the Jewish Diaspora in Tel Aviv

8. Synagoga w Tykocinie, 1925. Widok na ścianę zachodnią. Drewniany podest jest być może pozostałością dawnego babińca. Źródło: zbiory Muzeum Diaspory w Tel Awiwie

The Synagogue in Tykocin, 1925. A view of the western wall. The wooden platform is possibly a remnant of the former women's gallery (babiniec). Source: Collections of the Museum of the Jewish Diaspora in Tel Aviv

9. Synagoga w Tykocinie, 1925. Ściana zachodnia synagogi. Źródło: zbiory IS PAN w Warszawie, fot. S. Zajczyk

The Synagogue in Tykocin, 1925. The western wall of the synagogue. Source: Collections of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences (IS PAN) in Warsaw, photo by S. Zajczyk

Tłumaczenie napisu:

OFIAROWAŁ TO
PAN AWRAHAM SYN
NASZEGO NAUCZYCIELA (MORENU) PANA SZMUELA
KACA BŁOGOSŁAWIONEJ PAMIĘCI

10. Synagoga w Tykocinie. Kaporet, czyli lambrekin będący górną częścią parochetu, 1925. Źródło: zbiory IS PAN w Warszawie, fot. S. Zajczyk

The Synagogue in Tykocin. The kaporet, or the lambrequin, which is the upper part of the parochet (the curtain covering the aron ha-kodesh), 1925. Source: Collections of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences (IS PAN) in Warsaw, photo by S. Zajczyk

Haftowany napis donacyjny, 1925 r.,
u góry:

TO JEST DAR PANA ISRAELA KRAWCA SYNA PANA SZMUELA BŁO-
GOSŁAWIONEJ PAMIĘCI I JEGO ŻONY SARY CÓRKI PANA JAAKOWA
BŁOGOSŁAWIONEJ PAMIĘCI. W

ROKU 559 (1799 R.) WEDŁUG MAŁEGO RACHUNKU.

Z prawej strony ślady po odprutych literach dające się odczytać jako:

NALEŻY DO PRZYWÓDCÓW [KAHAŁU] WIZNY

452 R. (1692 R.).

11. Synagoga w Tykocinie. Górna część zasłony aron ha-kodesz-kaporet (lambrekin), 1925. Źródło: zbiory IS PAN w Warszawie, fot. S. Zajczyk
The Synagogue in Tykocin. The upper part of the aron ha-kodesh curtain, kaporet (lambrequin), 1925. Source: Collections of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences (IS PAN) in Warsaw, photo by S. Zajczyk

W owalach na górze napisy donacyjne.

W owalu prawym:

OFIAROWAŁ TO DOSTOJNY PRZYWÓDCA SZNOWNY PAN JAAKOW
ELIEZER SYN BŁOGOSŁAWIONEJ PAMIĘCI PANA MOSZE;

w owalu lewym:

I JEGO SZANOWNNA ŻONA PANI HINDEL CÓRKA SZANOWNEGO PA-
NA BŁOGOSŁAWIONEJ PAMIĘCI SIMCHY BUNEMA.

W górnej części lambrekinu przedstawione zostały trzy korony, które są ilustracją sentencji z Przypowieści Ojców (*Pirke Awot*). W rozdziale IV werset 17: „Rabi Szymon mawiał: Trzy są korony: korona nauki, korona kapłaństwa i korona władzy, ale korona dobrego imienia wyższa jest ponad wszystkie”. Podpisy pod koronami, od prawej:

KETER KEHUNA (KORONA KAPŁAŃSTWA)
KETER TORA (KORONA NAUKI)
KETER MALCHUT (KORONA WŁADZY ALBO KRÓLESTWA).

W dolnej części znajdują się przedstawienia wyposażenia ze świątyni jerozolimskiej z podpisami:

Od prawej:

ZŁOTY ŚWIECZNIK (MENORA ZAHAW)
OŁTARZ (MIZBEACH)
TABLICE PRZYMIERZA (LUCHOT HA-BRIT)
KADŹ MIEDZIANA (KIJOR NECHOSZET)
STÓŁ NA CHLEBY POKŁADNE (LECHEM PANIM).

Data ukryta na końcach lambrekinu:

504 r. (1744 R.)

12. Synagoga w Tykocinie. Kaporet ufunowany przez Josefa Margaljota w 1697 r., ocalały po Zagładzie i ofiarowany do Muzeum Izraela przez Eliezera Pritza. Źródło: Muzeum Izraela w Tel Awiwie

The Synagogue in Tykocin. The kaporet commissioned by Josef Margaljt in 1697, survived the Holocaust and was donated to the Israel Museum by Eliezer Pritz. Source: Israel Museum in Tel Aviv

W górnej części kaporetu dwie tablice z inskrypcją donacyjną.

Z prawej strony:

OFIAROWAŁ TO

DOSTOJNY MORENU PAN I MISTRZ KUNSZTU LEKARSKIEGO
JOSEF MARGALJOT

Z lewej strony:

ZA SWOJĄ CÓRKĘ

BŁOGOSŁAWIONEJ PAMIĘCI PANNE ŁEE

NIECH JEJ DUSZA BĘDZIE ZWIĄZANA W WĘZELKU ŻYCIA

W dolnej części znajdują się przedstawienia wyposażenia ze świątyni jerozolimskiej z podpisami.

Od prawej:

ZŁOTY ŚWIECZNIK (MENORA ZAHAW)

OŁTARZ (MIZBEACH)

TABLICE PRZYMIERZA (LUCHOT HA-BRIT)

KADŹ MIEDZIANA (KIJOR NECHOSZET)

STÓŁ NA CHLEBY POKŁADNE (LECHEM PANIM).

Data ukryta na końcach lambrekinu:

ROK 457 WEDŁUG MAŁEGO RACHUNKU

(1697 R.).

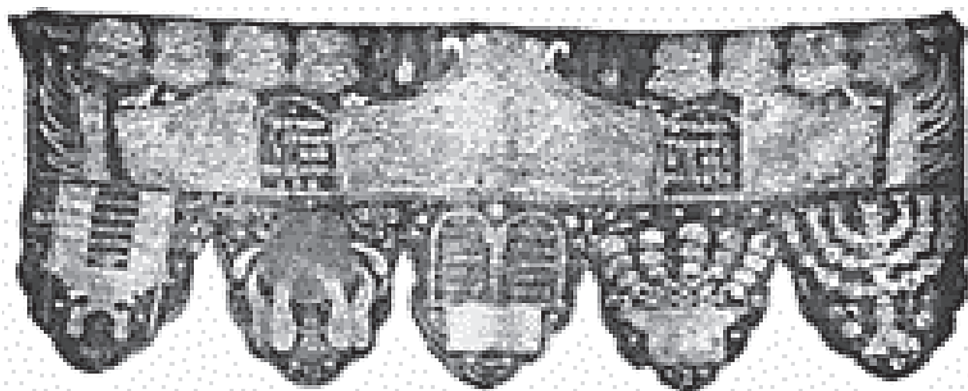
Przy lewej krawędzi obok wyobrażenia stołu dla chlebów pokładnych widnieje cytat z psalmu: *lefanaj tamid* („zawsze przede mną”).

Fundatorem kaporetu był Josef Margaljot używający tytułu *aluf morenu ha-raw*, czyli „dostojny nasz nauczyciel (morenu) pan i mistrz”, przysługujący kahalnym dostojnikom, członkom władz żydowskiej gminy. Skrót można odczytać jako *rofe uman*, czyli lekarz, mistrz lekarski, ktoś, kto jest z zawodu lekarzem. Można zatem utożsamić go z występującą w pinkasie kahału tykocińskiego 1621–1806 osobą określaną jako Josef Doktor albo Josef Rofe Uman.

Był on członkiem kierownictwa kahału tykocińskiego w latach 1695–1702, zajmując wysokie stanowisko gabaja, czyli nadzorcy dobroczynności, a potem gabaja Erec Israel. Josef Margaljot w *Inwentarzu Tykocina* z 1701 r. jest wspomniany jako „Joseph Perla Doktor”, bowiem przydomek „Margaljot” pochodzi od hebrajskiego słowa *margalit*, czyli „perła” (w wymowie aszkenazyjskiej – *margolis*). Joseph Perla Doktor był właścicielem domu i placu przy głównej ulicy miasta prowadzącej z rynku do mostku na Motławie (dzisiejsza ulica Żłota). Posesja Josefa Perły znajdowała się w pierzei południowej, tuż obok rynku (druga od rynku). W tym samym domu jako komornik mieszkał jego krewny (może brat) Emanuel Perla, który był kupcem.

Kaporet, znajdujący się obecnie w zbiorach Muzeum Izraela, po zagładzie Żydów z Tykocina 25 i 26 sierpnia 1941 r. został przechowany u pewnej mieszkanki Tykocina i zwrócony po powrocie ocalałych z Zagłady w sierpniu 1944 r. do rąk adwokata Menachema Turka, organizatora życia żydowskiego w powojennym Tykocinie. Jeden z ocalałych, Eliezer Pritz (Pric), wywiózł kaporet do Ziemi Izraela, a następnie przekazał do zbiorów Muzeum Izraela. Czarno-białe zdjęcie kaporetu zostało opublikowane w księdze pamięci tykocińskich Żydów *Sefer Tiktin*. A oto fragment relacji Menachema Turka zamieszczonej w *Sefer Tiktin*:

Jedynie w zbieraniu szczątków wyposażenia synagogi w pewnej mierze dopisało nam szczęście. Miejscowy ksiądz ogłosił na moją prośbę, że na wszystkich chrześcijanach spoczywa obowiązek zwrócenia do naszych rąk świętych żydowskich przedmiotów, a ja rozpowszechniałem pogłoskę, że każdego, kto trzyma u siebie takie rzeczy, czeka ciężka kara z Niebios. Pewnego wieczora zjawiała się w moim domu Polka mieszkająca obok synagogi i przekazała mi górną część synagogalnego parochetu oraz kilkadziesiąt srebrnych liter oderwanych od parochetu. Literę mam do dziś u siebie, a tę część parochetu ma Eliezer Pric, który wyemigrował do Ziemi Izraela przede mną i dlatego przekazałem mu ją. Sądzę, że godnym miejscem tych obu świętych szczątków będzie instytucja upamiętniająca Holokaust. Razem z tą księgą pamięci stanowić będą wieczne świadectwo naszego kochanego miasta i naszych drogich braci i siostr zamordowanych za świętość Boskiego Imienia.

ט'קטין טוקאט קאפאט. זיך שטעט סוף פונעם
 איר קנע נאך פערט. פארגעשטעלט יאטל:
 זיך נאך נאך.
 יאט – פאך שטעט זיך יאט פאך פאך
 יאט פאך זיך נאך פאך זיך פאך זיך.
 פאך פאך זיך פאך

יאט זיך פאך פאך זיך פאך זיך פאך.
 יאט. פאך פאך זיך פאך זיך פאך.
 פאך פאך זיך פאך.
 זיך זיך פאך פאך זיך פאך זיך פאך.
 פאך פאך זיך פאך. פאך פאך זיך פאך.
 פאך פאך זיך פאך.

13. Synagoga w Tykocinie. Kaporet ufunowany przez Josefa Margaljota. Źródło: *Sefer Tiktin*, [Księga Tykocina], red. M. Bar-Juda, Z. Ben-Nachum, Irgun Jocej Tiktin be-Israel [Związek Wychodźców z Tykocina w Izraelu] Tel Awiw 1959, s. 9

The Synagogue in Tykocin. The kaporet commissioned by Josef Margaljot. Source: *Sefer Tiktin* [The Book of Tykocin], edited by M. Bar-Juda and Z. Ben-Nachum, Irgun Jocej Tiktin be-Israel [Association of Tykocin Emigrants in Israel], Tel Aviv 1959, p. 9

14. Synagoga w Tykocinie. Parochet, 1925.

Źródło: zbiory IS PAN w Warszawie,
fot. S. Zajczyk

The Synagogue in Tykocin. Parochet, 1925.
Source: Collections of the Institute of Art
of the Polish Academy of Sciences (IS PAN)
in Warsaw, photo by S. Zajczyk

U góry napis:

KETER TORA (KORONA TORY).

Napis donacyjny:

OFIAROWAŁ TO DOSTOJNY MORENU (NASZ NAUCZYCIEL) PAN
SZMUEL HAZ(?) SYN BŁOGOSŁAWIONEJ PAMIĘCI MORENU PANA
AWRAHAMA EWRILA I JEGO ŻONA PANI GITŁ CÓRKA BŁOGOSŁA-
WIONEJ PAMIĘCI PANA JAAKOWA SZALOMA W ROKU DZIĘKI BOGU
490 (1730 R.) WEDŁUG MAŁEGO RACHUNKU.

Poniżej cytat z psalmu 16,8:

ZAWSZE MAM PANA PRZED OCZAMI.

Poniżej zapis skrótowy:

POŚWIĘĆ MI WSZYSTKO, CO PIERWORODNE WŚRÓD IZRAELITÓW.

Jeżeli odczytamy datę jako 490 r., czyli 1730 r., mamy wówczas odniesienie do fundatorów tkaniny. *Morenu* pan i mistrz Awraham Ewrił, syn *morenu* pana Izraela Iserla, występuje w zapiskach jako dzierżawca wsi Nowa Wieś w 1709 r. W 1712 r. jest wspomniany już jako nieboszczyk. Można jednak tę datę odczytać inaczej, uwzględniając litery lamed jako oznakowane w datacji. Wtedy uzyskamy datę 581, czyli 1821 r.

15. Synagoga w Tykocinie. Tas – tablica na zwoje Tory ufundowana przez Eljahu Halewi Horowica 9 lutego 1758 r.; 1925. Źródło: zbiory IS PAN w Warszawie, fot. S. Zajczyk
- The Synagogue in Tykocin. Tas – a plaque for the Torah scrolls, funded by Eljahu Halewi Horowicz on February 9, 1758; 1925. Source: Collections of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences (IS PAN) in Warsaw, photo by S. Zajczyk

Eljahu Halewi Horowic (*vel* Hurwicz) (Eljahu syn morenu pana Eliezera Segala (Lewity) należał do tykocińskiej elity kahalnej pełniąc we władzach gminy żydowskiej funkcje pisarza, wiernika, szamesa i sztaadlana w latach 1756–1782².

U góry w okrągłej tablicy:

POŚWIĘCONY BOGU

Poniżej w prostokątnej tabliczce:

MATAN TORA

OBJAWIENIE PRAWA NA GÓRZE SYNAJ.

Poniżej tablice Dekalogu ze skrótowno zapisanym tekstem przykazań, nad którymi napis:

BÓG WYPOWIEDZIAŁ [WSZYSTKIE TE SŁOWA]³

Po obu stronach tablic Dekalogu dwie postaci:

z prawej Mojżesz; u góry okrągła tabliczka z napisem: MOSZE,

z lewej Aaron; u góry okrągła tabliczka z napisem: AARON.

Pod tablicami pomiędzy postaciami tablica okrągła z tekstem donacyjnym:

NIE MA TAKIEGO DRUGIEGO CZŁOWIEKA JAK ELJAHU SZAMES⁴
I WIERNIK, KTÓREGO DAR JEST OFIARĄ JEGO DUCHA NA OFIARĘ
PANU BOGU, SZANOWNY SENIOR WSPANIAŁY PRZYWÓDCA I SĘ-
DZIA, SZANOWNY MORENU (NASZ NAUCZYCIEL) ELJAHU HALEWI
HOROWIC (HURWICZ), WIELKI MĘDRZEC, PISARZ (SOFER) I WIER-
NIK TUTEJSZEJ NASZEJ GMINY, ZA SVOICH SYNÓW, KTÓRZY MU
ZOSTALI I MIESZKAJĄ TUTAJ, A SĄ TO: WSPANIAŁY UCZONY MO-
RENU (NASZ NAUCZYCIEL) PAN ARIE HALEWI ORAZ JEGO BRAT
WSPANIAŁY UCZONY MORENU (NASZ NAUCZYCIEL) PAN DOW BER
HALEWI RAZEM TAKŻE ZE SWOJĄ SIOSTRĄ UMIŁOWANĄ I SZA-
NOWNĄ PANIĄ CHAJĄ (?). BOGU DZIĘKI POMYŚLNIE WE WTOREK
ROSZ CHODESZ PIERWSZEGO ADAR 518 ROKU WEDŁUG MAŁEGO
RACHUNKU. KAŻDY MA DOBRĄ ZAPŁATĘ ZA SWOJĄ DZIAŁAL-
NOŚĆ⁵. TUTAJ W ŚWIĘTEJ GMINIE TYKOCIN – OBY BÓG JĄ CHRO-
NIŁ AMEN.

16. Synagoga w Tykocinie. Krzesło Przymierza, czyli fotel Eljasza, 1925. Źródło: zbiory IS PAN w Warszawie, fot. S. Zajczyk
The Synagogue in Tykocin. The Chair of the Covenant, also known as Elijah's chair, 1925.
Source: Collections of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences (IS PAN) in Warsaw, photo by S. Zajczyk

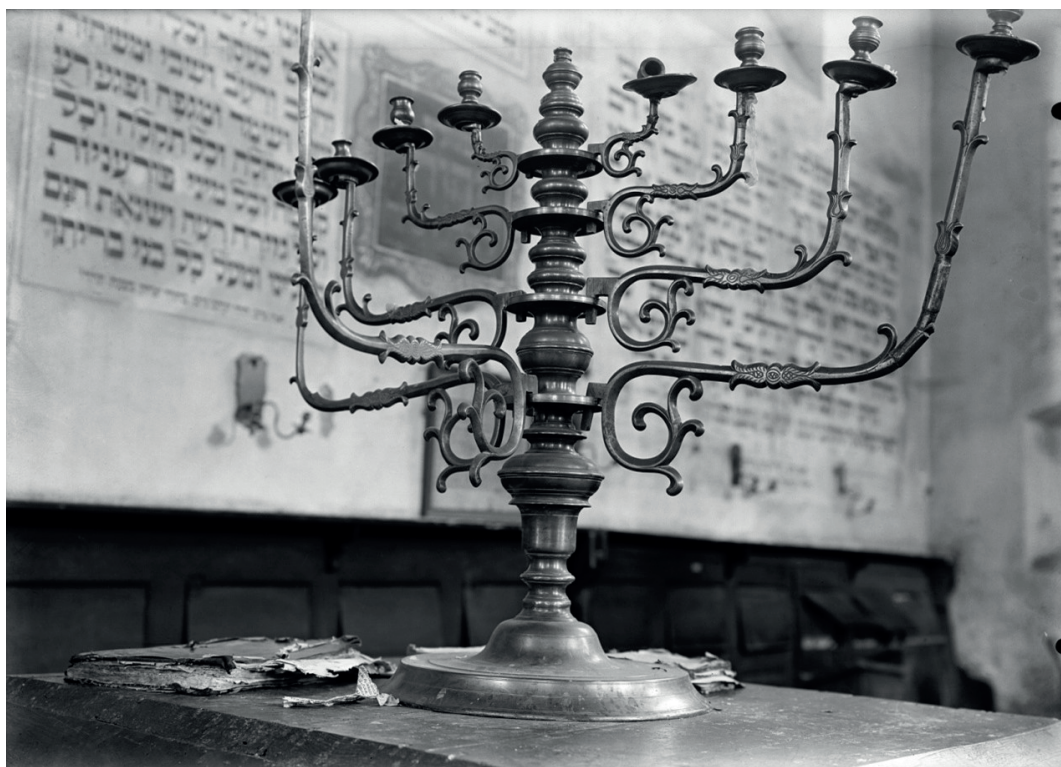
14. Pająk o trzonie złożonym z pierścieni z wypukleniem w kształcie profilowanej gruszki /XVIIIw./z talerzykami.
Negatyw PIS nr. 19173 - obiekt zaginiony.

17. Synagoga w Tykocinie. Widok na ścianę południową. Źródło: Państwowy Instytut Sztuki
The Synagogue in Tykocin. A view of the southern wall. Source: National Institute of Art

13. Pająk o trzonie złożonym z pierścieni, na którym znajdują się dwa kuliste wypuklenia oraz talerzyki. /XVIIIw./przedstawiony we wnętrzu synagogi w Tykocinie.
Negatyw PIS nr.19174 - obiekt zaginiony w/g publikacji "Straty wojenne zbiorów polskich" t.II

18. Synagoga w Tykocinie. Widok na ścianę północną z ławkami. Źródło: Państwowy Instytut Sztuki
The Synagogue in Tykocin. A view of the northern wall with benches. Source: National
Institute of Art

19. Synagoga w Tykocinie. Menora chanukowa po stronie południowej, 1925. Widok na wschodnią ścianę po prawej stronie aronu ha-kodesz. Widoczne pod ścianą ławki z najbardziej zaszczytnymi miejscami. Źródło: zbiory IS PAN w Warszawie, fot. S. Zajczyk

The Synagogue in Tykocin. The Hanukkah menorah on the southern side, 1925. A view of the eastern wall to the right of the aron ha-kodesh. Benches with the most honored seats are visible under the wall. Source: Collections of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences (IS PAN) in Warsaw, photo by S. Zajczyk

20. Synagoga w Tykocinie. Alkierz od strony zachodniej mieszczący prawdopodobnie salę modlitewną dla kobiet, czyli babiniec (*ezrat naschim*), 1925. Po prawej przy wejściu widoczne naczynie do obmywania rąk *kijor*. Źródło: zbiory IS PAN w Warszawie, fot. S. Zajczyk

The Synagogue in Tykocin. The alcove from the western side, likely housing the women's prayer hall, or babiniec (*ezrat naschim*), 1925. On the right near the entrance, a vessel for handwashing (*kijor*) is visible. Source: Collections of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences (IS PAN) in Warsaw, photo by S. Zajczyk

PRZYPISY

- ¹ Przekład według *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem, oprac. Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Towarzystwa Świętego Pawła, Częstochowa 2009.
- ² *Pinkas kahal Tikin...*, t. 1.
- ³ Wj, 20,1.
- ⁴ Można też odczytać jako sztaatlan i wiernik. Sztaatlan, czyli syndyk, był funkcjonariuszem gminy żydowskiej reprezentującym gminę w kontaktach z władzami i środowiskiem nie-żydowskim, starającym się o zapewnienie gminie korzystnych kontaktów i dobrych warunków działalności. Natomiast szames (szkolnik, woźny) był funkcjonariuszem gminy wykonującym różne polecenia władz gminy żydowskiej, szczególnie seniorów; podpisywał dokumenty, sporządzał kontrakty zaręczynowe, asystował przy czynnościach sądowych, przysięgach itp. Często szames bywał też sztaatlanem.
- ⁵ W tej sentencji ukryta jest data 518 r. Według kalendarza gregoriańskiego jest to data: 9 lutego 1758 r. W tym roku Eljahu Halewi Horowic używał tytułu sztaatlan i szames.